

ESKİ TÜRK EDEBİYATINDA TÜRLER

Dr. Cevat YERDELEN *

Eski Türk Edebiyatı dendiği zaman akla hemen Anadolu Türklerinin 13-19. yy. ları arasında yaşayan ve verimleri "divan" veya "hamse" adı altında toplanan bir edebiyat geleneği gelir. Hayattan kopuk olduğu düşünülen bu edebiyatta en fazla rağbeti divan ve hamle sahipleri görmüştür. Padişah ve diğer devlet yetkilileri de bu cins eserlere sahip olan sanatçılarla ilgilenmiş, onları himayelerine almışlardır.

"Eski Türk Edebiyatı" zannedildiği kadar hayat dışında kalan ve verimleri divan ve hamselerden ibaret olan bir edebiyat değildir. Bu edebiyatın şairleri tarihte ve kendi dönemlerinde meydana gelen önemli olaylara ve yaptıklarıyla kendi dönemlerini yönlendiren önemli kişilere ilgisiz kalmamışlar, hatta bazen de günlük yaşantının önemli görüntülerini eserlerinde dile getirmişlerdir.

Divan edebiyatı, saray edebiyatı, yüksek zümre edebiyatı, Klasik Türk Edebiyatı, Eski Türk Edebiyatı gibi değişik adlarla anılan 13-19. yüzyıllar arasındaki edebiyatımız Arap ve Fars etkileriyle doğmuştur. Dini ve din dışı konuları işleyen bu edebiyatta şiir nesirden daha hızlı gelişmiştir. Bunda şiirin sanat göstermek için düzyazıdan daha uygun oluşunun etkili olduğu düşünülebilir. Seciler, aliterasyonlarla külfetli bir dil kullanılarak sanatlı bir görünüm kazanan düz yazılarda genellikle "öğreticilik" önem kazanmıştır.

Divan Edebiyatı sanatçıları başta din ve islami bilimler olmak üzere, Arap ve İran edebiyatları, Hint ve İran kökenli söylentiler, kimya, simya, hikmet, hey'et gibi gibi bilimler, gelenek ve görenekler, terimler, deyimler, atasözleri gibi öğelerle kültürlerini zenginleştirmişlerdir.

Dil konusunda bilim alanında Arapça, edebiyat alanında Farsça etkili olmuştur. Şiirde ölçü olarak Arap edebiyatından İran edebiyatına geçen "aruz" u kullanmışlardır. Şiirde nazım şekli olarak Arap ve İran edebiyatlarında yerleşmiş olan "kaside, gazel, mesnevi, musammatlar, rubai, tuyuğ" gibi biçimleri kullanmışlardır.

"Türk edebiyatının hangi şartlar altında gelişme imkânı bulduğunu araştırırken, sanatkarların bazı devirlerde ve bazı merkezlerde toplandıklarını görüyoruz. Bu topluluklar daima edebiyata ehemmiyet veren, cömertlikleriyle sanatkarları koruyan, kıymetli eserleri mükâfatlandıran şahsiyetlerin tesiriyle olmuştur. Böylece, bu kümelenmelerden muhtelif devirlerde ve belirli şahsiyetlerin

etrafında birer edebi muhit meydana gelmiştir."¹

*Atatürk Üniv. K.K. Eğitim Fakültesi ,Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi

Eski Türk edebiyatında edebi verim dedik mi aklımıza hemen divanlar, hamseler, münseatlar gelir. Bu eserlerin muhtevaları incelendiğinde birbirinden çok farklı türlerle karşılaşmaktadır. Şimdi de bu türleri ana özellikleriyle tanımaya çalışalım:

ANSİKLOPEDİ NİTELİĞİNDEKİ ESERLER

Gerçek ve asılsız türlü bilimlerin ve bilgi dallarının tanımını yaparak konularından, özelliklerinden ve terimlerinden söz eden manzum ve mansur birçok eser bu niteliktedir. Şimdi edebiyatımızdaki bu türün önemli örneklerini görelim:

- 1- İbrahim b. Bâli (XV. yy.) Hikmet-nâme
- 2- Bedr-i Dilşad b. Mehmed b. Oruçgazi b. Şaban (XV yy.) Murad-nâme
- 3- Taşköprü-zâde Ebu'l-hayr İsameddin Ahmed (Öl.1561) Eş-Şakayiku'n-Numaniye Fi Ulemaid-Devleti'l-Osmaniyye
- 4- Taşköprü-zâde Kemaleddin Mehmed (Öl.1620) Mevzuatu'l Ulum
- 5- Nev'i (öl. 1599) Netayicü'l- funûn
- 6- Kâtip Çelebi (Öl.1657) Keşfü'l-Zunun an Esami'l Kütübi ve'l-Fünun
- 7- Sergis Orpilyon ve Seyyid Abdülzade Mehmed Tahir :Mahzenü'l Ulum

CEMREVİYE

"Divan şairlerinin cemre düşmesi nedeniyle, zamanlarındaki büyük kişilere sunmak üzere kaleme aldıkları, örneklerine çok az rastlanan kasidelere denir. Genellikle caize almak amacıyla yazılan bu tür şiirlerde kasidenin sunulduğu kişi için cemrenin uğurlu olması dileğinde bulunulurdu. Bir bahariye niteliği taşıyan "cemreviyelere" teşbib ile başlanır, medhiye bölümünde cemreden geniş olarak söz edilir, cemre ile övülen kişi arasında çeşitli yönlerden ilgi kurulurdu. Kasidenin diğer bölümleri değişiklik yapılmadan kullanılırdı."²

DÂRİYE

"Divan şiirinde dâr (ev) ile ilgili kasidelere verilen addır. Caize almak amacıyla yazılan bu tür şiirler bazan "gazel" tarzında yazılırdı. Örneklerine az rastlanan dâriyeler yeni yaptırılan "köşk, saray, yalı vb." binalar için kaleme alınırdı. Şair söz arasında bina tasvirini bırakıp binayı yaptırmanın övgüsüne geçerdı. Dâriyelerin "kitâbe" ya da "levha" olarak binaların bir köşesine yerleştirildiği de

¹ İpekten, Dr. Haluk, Divan Edebiyatında Edebi Muhitler, Milli Eğitim Bak. Yay. İst. 1996 s11

olurdu. Ayrıca binalar için tarih kıtası olarak kaleme alınan kitabeler de yer yer dâriye özellikleri taşırlar."³

FAHRIYE

"Divan şairlerinin kendilerini övmek amacıyla yazdıkları şiirlere verilen addır. Özel olarak bağımsız biçimde yazılanları varsa da daha çok kasidelerin içinde yer alan bölümlerdir. Şairler fahriyelerde genellikle şiirdeki ustalıklarından söz eder ve çeşitli abartmalarla kendilerinin öbür şairlerden üstün olduklarını söylerlerdi. Türk edebiyatında en tanınmış fahriye yazarı Hz. Muhammed için yazdığı kırk beyitlik medhiyesinin 31 beytinde kendisini övmesiyle ün yapmış Nefi 'dir (öl.1635). Ayrıca Sümbülzâde Vehbi de (öl.1809) çok sayıda fahriye yazmıştır.⁴

FÜTÜVVET-NÂME

"Feta, yiğit, delikanlı, mert, dilâver, cesur anlamlarına gelir. Fütüvet de bu kelimedenden türemiş soy temizliği, mertlik, gençlik, delikanlılık, cömertlik anlamlarına gelir. Fütüvet-nâme de fütüvvetten bahseden eserlere denir.

Türkçe yazılmış en eski fütüvvet-nâme Yahya ibn-i Cüban feta'l-Burgazi'nin (öl.?) fütüvvet-nâmesidir.Fütüvvet kavramının temeli tasavvufa dayandığı için bu tür eserlerin hepsinde tasavvufi nitelik ağır basar. Unumiyetle fütüvvet anlayışı Hz Adem'den başlayarak Hz. Muhammed de dahil olmak üzere bütün büyük peygamberlerin vasıflarıyla izah edilmiştir.Ahilik teşkilatında yazılan fütüvvet-nâmeler menkıbevi rivayetlerle Hz. Ali'ye dayandırılmıştır. Hz. Ali "feta" kimliğiyle bir sembol haline getirilmiş, bütün fütüvvetnâmelerde özel bir yere sahip kılınmıştır "⁵

FIKRALAR VE LATİFELER

"Birer nükteye dayanan fıkralar ve latifeler(şakalar) anlatım bakımından hikâye, gülünçlük yönünden de gülmece karakteri taşır. Bu özelliği ile her iki tür arasında yer alır. Fıkralarla latifeler, ya büyüklerden birinin hayatını ve karakterini, ya topluluklardan birinin özelliklerini, ya da hiç bir kişiye değinmeden insanoğlunun acınacak, gülünecek ruh halini, telaşlı durumunu belirtirler.

Bunlar türlü konulardaki eserlerin içinde yer aldığı gibi, "Letaif. Letaif-nâme" ya da başka adlar altında toplanır. Başlıca fıkraları ve latifeleri toplayan eserler :

1- Bursalı Cinani (öl. 1595) Bedayi'ü'l-Âsâr

2 Ana Britanica Ansk. Cemreviye mad. C5 s.455

3 Ana Britanica Ansk. Dâriye mad. C6 s.613

4 Ana Britanica Ansk. Fahriye mad. C.8 s.425

5 Ocak, Ahmet Yaşar, Fütüvvetnâme D.İ. Ansk. s264-265

- 2- Husam Şahraviyyü'l -Gülügi (XVI. yy.) Harnâme
- 3- (Yazarı bilinmiyor) - Râz-nâme
- 4- Zâti (öl. 1546) - Letaif
- 5- Lamii Çelebi (Öl.1531) - Letaif
- 6- Derviş Ahmed Dede (öl. 1531) - Letaif-nâme
- 7- Bahri (öl. XVI. yy.) - Mutayabat
- 8- Azmi - Letaif-nâme

Bunlardan başka, daha sonraki zamanlarda toplanıp türlü adlar altında basılan birçok eser vardır." ⁶

GAZAVÂT-NÂME

"Gaza, cenge gitmek ve ceng etmek anlamlarına gelir. Din düşmanlarıyla yapılan cenge "cihad" denir ki sonradan gaza da bu anlamda kullanılmıştır. Arap edebiyatında gazaları ve gazilerin kahramanlıklarını hikaye eden eserler "megazi" adını alır. Türk edebiyatında bu gibi eserler "gaza-nâme" yahut "gazavât-name" adı altında toplanır. Gaza-nâmelerde tek bir savaş, gazavât-nâmelerde ise savaşlar veya akınlar silsilesi tasvir edilir. Bir şehir veya bir kalenin alınmasını anlatan eserlere "fetih-nâme" denir. Zaferle biten savaşları anlatan gaza-nâmelere "zafer-nâme" de denir. Bu eserler Osmanlı tarihinin bazı kere eksik bıraktığı noktaları tamamlayan önemli eserlerdir. Genellikle mesnevi tarzında yazılan bu eserler yazarın izlenim ve anılarına dayandığı için tarihin güvenilir kaynaklarındandır. Ancak tarih kaynaklarına dayanılarak sonradan kaleme alınan gazavât-nâmeler de vardır :

- 1- Taci-zâde Cafer Çelebi (öl. 1514) Mahruse-i İstanbul fetih-nâmesi
- 2- Kemal Paşa-zâde (öl. 1537) Tarih-i feth-i Kostantiniye
- 3- Kılıçcı-zâde Üsküplü İshak (öl. 1537) Selim-nâme yahut İshak-nâme
- 4- Lamii (öl. 1531) Fetih-nâme-i Kal'a-i Belgrad
- 5- Celal-zâde Nişancı Koca Mustafa Çelebi (öl. 1567) Fetih-nâme-i Rodos
- 6- Agehi Mansur Çelebi (öl. 1577) Fetih-nâme-i Kal'a-i Zigetvar
- 7- Larendeli Vücûdi Mehmed b. Abdülaziz (öl. 1612) Gazavât-ı Mustafa Paşa
- 8- Gelibolulu Ali (öl. 1596) Fersat-nâme
- 9- Tarihçi Hasan Beyzâde Ahmed (öl. 1625) Kanije fetih-nâmesi
- 10 - Gani-zâde Nadiri Mehmed (öl. 1626) Şâh-nâme
- 11- Erzurumlu İbrahim mülhimi (öl. 1650) Şehensah-nâme-i Murâdi
- 12- Edirneli Güfti Ali (öl. 1677) Zafer-nâme
- 13- Sabit (öl. 1712) Zafer-nâme
- 14- Cizyedâr-zâde Bursalı Ahmed Bahaddin (öl. 1793) Gazavât-ı Yusuf Paşa⁷

GÜLMECE

⁶ Levend, Ağah Sırrı, Türk Ed. Tarihi 1. C. Giriş. 3. Baskı. T.T.K. Yay. Ank.1988. s156

⁷ Levend, Ağah Sırrı, Gazavâ-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi, T.T.K. Bas. Ank 1956

"Gülmece de amaç şaka ve alaydır. Yazar ya kişileri ele alır ya da olaylar üzerinde durur. Şaka okuyanda gülümseme yaratır. Dokunur ama incitmez, zaman zaman iğneler ama yaralayıp acıtmaz. Okuyucunun göremeyeceği sivri noktaları belirterek bir çeşit zekâ oyunu yapar. Ama şaka olduğu için kimseyi kızdırmaz. Eskilerin "nezaket" deyimini ile belirttikleri ahlak temizliği gülmece de aranan başlıca niteliktir. Gülmece de gerçek veya mantık dışı, uydurulmuş asılsız bir hikaye ele alınabilir.

Edebiyatımızda gülmeceye örnek olarak şu eserler verilebilir.

- 1- Şeyhi (öl.1428) Har-nâme
- 2- Gazali Mehmed Deli Birader (öl.1535) Cer-Nâme
- 3- Deli Lütü (XV yy.) Mizahi Risale ve Münazarat
- 4- Fütühi (XVI yy.) Pîre manzumesi
- 5- Seyyid Ahmed Mizra (XIV yy) Letafet-nâme
- 6- Lamii Çelebi (öl.1531) Nefsü'l-Emr-nâme
- 7- Nîksarizâde Mehmed (öl. 1616) Nefsü'l-Emr-nâme
- 8- Nâbi (öl.1712) Mektup
- 9- Firaki Dede (öl. 1742) Sek-nâme
- 10- Tıflı (XVII yy.) Sansar Mustafa
- 11- Hacı Ratib (öl. XIX yy.) İnek Kasidesi " 8

HADİS-İ ERBAIN (KIRK HADİS) TERCÜMELERİ

"Hadis" Peygamberimizin sözü demektir "Hadis-i Kudsi" Peygamberimizden sadir olan, "Hadis-i Mevzu" başkası tarafından söylenip peygamberimize isnâd olunan söz demektir. İslamiyetin "itikad, ibadet, muamelat, ahlak" esaslarını halka öğretmek için Arapça'dan Türkçe'ye çevrilen bu eserler genellikle dört musalık kıt'alar şeklindedir. Bazı Türk müellifler bu tür eserlerini Arapça yazmışlardır.

Fuzuli'nin (öl.1556) ,Nabi'nin (öl.1712) nin yazdıkları "Hadis-i Erbain" tercümeleleri türün tanınmış örnekleridir. " 9

HAMMAM-NÂME

Toplum yaşamında önemli yeri olan hamamları ve hamamlarda yapılan eğlenceleri anlatan yapıtlara hammam-nâme denir. Cafer Çelebi'nin (öl.1514) Heves-nâme'sinin baş tarafındaki hamam tasviri, Bursalı Nihali Ca'fer Çelebi'nin (öl.1542) Tezkiresindeki Hamam gazeli, Vücuti'nin (öl.XVI yy.) "Hayl ü yar" mesnevisinde "Sıfat-ı Hammam" manzumesi, Nev'i-zâde Atayi'nin (öl.1635-36) Hezliyat'ı arasındaki parça, Nabi'nin (öl. 1712) gazellerindeki hamam tasvirleri, Yenişehirli Belîğ Mehmed Emin'in (öl 1758) gazellerindeki hamamla ilgili

8 Levend, Agah Sırrı, Türk Ed. Tarihi I. C. Giriş, 3. Bas. T.T.K. Yay. Ank. 1988 s.148

9 Pekolcay, Doç. Dr. Necla, a.g.e. s.222-226

bölümler. Nedim'in (öl.1730) İbrahim Paşa için yazdığı kasidenin nesib bölümü bu türle ilgili edebiyatımızdaki örneklerdir." ¹⁰

HİCVİYE

" Medhiye karşılığıdır. Birini kötölemek için yazılan şiirlere denir. Hicviye Arap edebiyatında yalnızca "kaside biçimiyle yazılmıştır. Türk ve Fars edebiyatlarında ise kaside yanında gazel, murabba, muhammes, kıt'a vs. nazım şekilleri de kullanılarak genişleme göstermiştir. Türk edebiyatında hicviyelerin birçoğu kıt'a şeklindedir.

Hicviyelerde konu herkese veya herşeye uyarlanabilecek, kalıplaşmış özellikler etrafında yoğunlaşır. Vezin veya kafiye sorunu olmadığı müddetçe bir hicviyede sözü edilen kişi veya kurumun adı değiştirildiği zaman aynı söyleyişlerin geçerliğini koruduğu görülür. Hicviyelerin birçoğunda mahlas bulunmayabilir.

Hicviyeler kolay hatırlanabilen şiirlerdir. El yazması kitapların sayfa kenarlarına çalاکalem kaydedilmiş hicviyelere sık rastlanır. Eski toplum yapısının tutucu fikirleri ve hiciv mecmuasının, şairine kötü şöhret kazandırması korkusu, hicviyelerin birer kitap haline getirilmesine büyük ölçüde engel olmuştur. Bu bakımdan hiciv örneklerine az rastlanır. Birçoğunun yazıya bile geçirilmeden unutulduğu kesindir.

Arap edebiyatında Emevi ve Abbasiler zamanında gelişen hicviye türü Türk edebiyatında Nefi 'nin (öl.1635) "Sihâm-ı Kazâ" adlı hiciv mecmuası ile başarısının doğruluğuna çıkar. Ancak daha önce veya sonraki dönemlerde hicvi latife, mizah ve hezl ile karışık olarak söyleyen şairler de vardır.Sururi, Hevâyi, Vehbi, Koca Ragıp Paşa, Haşmet vs. şairler bu türdendir.

Tanzimat'a kadar geçen zaman içinde hicviyelerde hemen daima kişisel düşmanlıklar ve çekemezlilikler konu edilmiştir. Tanzimat'tan sonra ise Namık Kemal (öl.1888), Ali Bey (öl.1899),Teodor Kasab (öl. 1905), Ziya Paşa (öl.1880), Hoca Hayret (öl.1912) vs. şairlerin sosyal içerikli hicviyeleri toplum hayatında etkili olmaya başladı. Bir müddet sonra gelen Eşref'in (öl.1912) hicivleri ise Türk Edebiyatında gerçek bir yükseliştir. En büyük Türk heccâvi olarak hicviyeleri toplumun her kademesinde uslandırıcı bir etki yapmıştır.

Türk Hicivlerinin son büyük temsilcisi Neyzen Tevfik (Kolaylı) 'tir (öl.1953). Onun Eşref çizgisindeki hicivleri "Hiç" (1918) ve "Azab-ı Mukaddes (1949) adlı eserlerde toplanmıştır." ¹¹

HİKÂYE

"Ümmet çağındaki Türk edebiyatında hikâye türünün ilk kaynağı Kur'an'daki kıssalar, dervişler arasında yayılmaya başlayan enbiya ve evliya

¹⁰ Levend, Agah Sırmı, Türk Ed. Tarihi I. C. Giriş, 3. Bas. T.T.K. Yay. Ank. 1988 s.165

¹¹ Pala, Dr., İskender, Ansiklopedik Divan şiiri Sözlüğü Akağ Yay. Ank. 1989 s.229

menkibeleri. din ulularının efsaneleştirilmiş kişilikleri çevresinde beliren söylentilerdir.

Divan edbiyetindeki hikâye ikiye ayrılabilir:

1-Konuları kutsal kitaplardan ya da Arap ve Fars edebiyatlarından alınmış anonim hikâyeler. Manzum olanlar; Yusuf u Züleyha, Leyla vü Mecnun, Hüsrev ü Şirin, mensur olanlar; Süleyman-nâme, Kelile ve Dimne gibi.

2- Konuları ulusal hayatımızdan alınmış yertü hikâyeler. Bunlar daha çok küçük hikâyelerdir. Manzum olanlar; Taşlıcalı Yahya'nın (öl.1582) Usul-nâme, Atayi'nin (öl.1635) Heft-Han, Cinâni'nin (öl.1595) Ravzatu'l-Cinan mesnevilerindeki hikâyeler, Sabit'in (öl. 1712) Dere-nâme, Berber-nâme mesnevileri. Mensur olanlardan da Hikayet-i Mekk-i Zenan, binbirdirek Batakhanesi gibi.

Hikâyeler konuları ve niteliklerine göre de şöyle gruplandırılabilir.

1-Dini konular, enbiya, evliya menkibeleri: Şeyh San'an, Camasb-nâme, Mansur-nâme, Kıssa-i Musa ve Hızır vs.

2-Aşk hikâyeleri :Leyla vü Mecnun vs.

3-Kahramanları tarihten alınmış hikâyeler: Hüsrev ü Şirin, İskender-nâme, Behrâm-ı Gür, Heft peyker vs.

4-Temsili hikâyeler: Gül-ü Bülbül, Şem ü Pervane, Mihr ü Müşteri, Hilâl ü Bedr

5-Tasavvufi hikâyeler: Hüsn ü Aşk, Can u Canan Gülşen-i Aşk

6-Serüven hikâyeleri Vamık u Azra, Vis ü Ramin, Hayr-Âbad

7-Sergüzeşt-nâme ve Hasbihal yollu hikâyeler: Furkat-nâme, Derd-nâme, Heves-nâme

Bu hikâyeler yapısı ve kahramanlarının durumu bakımından da:

1- Çift kahramanlı hikâyeleri: Yusuf u Züleyha, Hüsrev ü Şirin, Cemşid ü Hurşid, Cemşid ü Ferahşâd, Leyla vü Mecnun, Gül ü Hüsrev, Süheyl ü Nevbahar, Mihr ü Mah, Süleyman u Belkıs, Şah u Geda, Vis ü Ramin, Vamık u Azra, Varaka vü Gülşah gibi

2-Tek kahramanı eksen yapan hikâyeler: İskender, Behram Şah Bibi "12

HİLYE

" Hz. Muhammed'in fiziksel ve kişisel özellikleriyle örnek davranışlarını anlatan eserlere verilen addır. Hz. Muhammed'in niteliklerini işleyen hilye türünün kapsamı giderek genişlemiş, öbür peygamberler ve dört halifeye ilişkin hilyeler de yazılmaya başlamıştır.

Osmanlı edebiyatında hilye türünün ilk örneği Hâkânî'nin (öl.1609) " Hilye-i Hâkânî " sidir. Yahn dili ve akıcı üslubuyla bu yapıt dinsel törenlerde yıllarca Mevlit gibi makamla okunmuş, çeşitli şairlerce taklid edilmiştir. İbrahim Cevri Çelebi'nin (öl.1655) 145 beyitlik mesnevi biçimindeki "Hilye-i Ciharyâr-ı Güzin" dört halifeyi anlatan bir hilyedir. Neşati'nin (öl.1674) "Hilye-i Enbiya" adlı

¹² Levend, Ağah Sırrı, Türk Ed. Tarihi C. I, Giriş, 3. Bas. T.T.K. Yay. Ank. 1988 s.122,148

yapıtı Hz. Adem ile Hz. İsa arasındaki dört peygamberden söz eder. Mustafa Fehmi Gerçekçi'nin 1300 beyitlik "Hilye-i Fahr-ı Alem" ise hilye türünün son örneğidir. Hilyeler genellikle mesnevi nazım biçiminde yazılmışlardır." ¹³

İYDİYYE

"Bayramın gelişi nedeniyle bir büyüğü över nitelikte yazılan kasidelerdir. Bu tür kasideler genellikle caize maksadıyla kaleme alınır ve bayramın övülen kişi için uğurlu olması temennisinde bulunulur. İydiyelerde bayramlaşmalardan bahsedildiği de olur. Ramazan ve kurban bayramları yanında nevrüz bayramı da iydiye yazılması için bir vesiledir. Bu tür kasidelerin nesib bölümünde bayramdan bahsedilir. Bir bayram tebriği olarak da kabul edebileceğimiz iydiye türü divan şiirinde oldukça yaygındır." ¹⁴

KIYAFET-NÂME

"Kıyâfet Türkçe'de "elbise, şekil, hev'et, suret, zâhir ve kılık" anlamlarında kullanılmıştır. Zahirde bâtinî vasıflarını tahmin ve tesbit etmek ilmine de Kıyâfet ilmi (physiognomy) denmiştir. Bu ilimle ilgili eserlere de Kıyâfet-nâme denmiştir. Kıyâfet ilmi "kıyâfetü'l-isr" ve "kıyâfetü'l-beşer" olmak üzere ikiye ayrılır. Kıyâfetü'l isr insanların, sığır, katır, merkep vs. gibi hayvanların yollardaki ayak izlerinden bahseden bir ilimdir. Bu ilme vakıf olanlar genci ihtiyardan, kadını ekkekten ayırırlar. Kıyâfetü'l insaniye. kıyâfetü'l-ebdan da denilen kıyâfetü'l-beşer veya kısaca kıyâfet ilmi ise insanın beden yapısından ahlaki vasıflarını tahmine ve uzuvlarından nesebini tespiti dairdir. Arapçada "kıyâfet ilmi" karşılığında daha ziyade "firâset ilmi" tabiri kullanılmıştır. Tedris ve talimi mümkün olmayan bu ilim Araplarda doğan çocuğun nesebini tayinde, siyaset sahasında saraya alınacak kimseleri tayinde, köle ve câriye alım satımında kullanılmıştır.

İslamiyetten önce dünyanın birçok ülkesinde bu ilim sahası ile meşgul olunmuş, bu hususta çeşitli fikirler ortaya sürülmüş ve eserler yazılmıştır.

İslamdan sonra doğu ülkelerinde, Arapların "ilm-i firâset" dedikleri kıyâfet bilimine ilişkin geniş çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda yazılan ilk yapıt Şâfiî'nin (ö.820) günümüze ulaşmayan kitabıdır. Şâfiî'den sonra Kindî'nin (ö. 870) "Risale fi'l firâse"si, Yukanna İbnü'l-Bıtrık'ın (X yy.) Aristoteles'ten (ö.İ.Ö. 322) çevirdiği " Kitabü's siyase fi Tedbirri'r-Riyâse" ve Ebubekir Razi'nin (ö.923 veya 932) "Kitabü'l Mansuri" si bu türün ilk ünlü örnekleridir.

1- Türk edebiyatında kıyâfet-nâme türünün ilk örneği Sarıca Kemal'in

"Ki düzdüm Türki dilden iki nâme

Ferâset-nâmedir bir süz-nâme"

beytinde haber verdiği fakat ele geçmeyen eseridir.

¹³ Ana Britanica Ansk. Hilye mad. C 11 s.57

¹⁴ Pala, Dr. İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü C I-II. Akçağ Yay. Ank. 1989 s.246

- 2- Nüshası elde olan ilk eser Akşemseddin zâde Hamdullah Hamdi'nin Hamsesinde yer alan "Kıyâfet-nâme" sidir.
- 3- Firdevsi-i Rumi 'nin (öl. 1512'den sonra) Firaset-nâme'si.
- 4- Şaban-ı Sivrihisari'nin (öl. 1531) tercüme Kıyâfet-nâme'si.
- 5- İlyas İbni İsa'yı Saruhani'nin (öl. 1599-60) Kıyâfet-nâme'si
- 6- Abdülmecid ibni Şeyh Nasuh'un (öl. 1565) Kıyâfet-nâme'si
- 7- Mustafa İbni Evranos'un (öl. 1574) Kıyâfet-nâme'si
- 8- Bali-zâde Mustafa Efendi'nin (öl. 1575) Kıyâfet-nâme'si
- 9-Niğdeli Visali'nin (öl. 1595) Vesiletü'l-İrfan'ı
- 10- Lokman Bin Haseyn'in (öl. 1601'den sonra) Kıyâfet'ül İnsaniye fi Şemâil-i Osmaniyye'si
- 11- Şeyh Ömerü'l-Halvet-i'nin (öl.1620 'den sonra) Kıyâfet-nâme'si
- 12- Ömer Fâni Efendi'nin (öl. 1622-23) Kıyâfet-nâme'si
- 13- Erzurumlu İbrahim Hakkı 'nın (öl. 1870) Kıyâfet-nâme'si
- 14- Gevrek-zâde Hafız Hasan'ın (öl. 1801) tercüme Kıyâfet-nâme'si
- 15- Mustafa Hami Paşa'nın (öl-1878) Fenn-i Kıyâfet'i ¹⁵

LUGAZ

"Divan edebiyatında, herhangi bir nesnenin ya da varlığın özellikleri anlatılarak yazılan manzum bilmeceye denir. 15 yy.'da Arap edebiyarında Türk edebiyatına giren bu tür 18.yy.'da en parlak dönemini yaşamıştır. Muamma ile birlikte çok kullanılan bu söz oyunu, çoğunlukla soru biçiminde düzenlenir. En önemli özelliği, içinde çözüme ilişkin ipuçlarının bulunmasıdır. Divanların son bölümlerine yerleştirilmişlerdir. Eğlendirici ve oyalayıcı lugazlar yanında dinsel konulu didaktik lugazlar da yazılmıştır. Lugazlar yazarlarının imzalarını taşıdıklarından halk edebiyatı bilmecelerinden ayrılırlar. Ayrıca halk şiirine mal olmuş lugazlar ve bir şair tarafından lugazlaştırılmış anonim bilmeceler de vardır. Hem halk arasında hem de saray çevresinde ilgi görmüş bir türdür. Bütün lugazlarda "Bir acayip nesne gördüm", "Ol nedir kim" ya da "Nedir ol kim" gibi kalıplaşmış sözler kullanılır." ¹⁶

MANZUM FIKİH VE AKÂİD KİTAPLARI

"İslamın şeri ve ameli bilgilerini, dini inanışlarını manzum olarak anlatan eserlere denir. Bu tür eserler genellikle mesnevi tarzında yazılır. Devletoğlu Yusuf'un 1424'te kaleme aldığı Vikâye-nâme bu türün örneğidir. Murat II adına yazdığı için esere Murad-nâme de denmiştir." ¹⁷

-
- 15 Çelebioğlu, Amil, Kıyâfet İlmî ve Akşemseddinzâde Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Kıyâfetnâmeleri, Atatürk Üniv. Ed Fak. Arş. Der. Sayı 11 s. 305-348
 - 16 Ana Britanica Ansk. Lugaz mad. C 15 s.16
 - 17 Pekolcay, Prof. Dr. Necla, a.g.e

MANZUM LÜGATLER

" Divan şairleri manzum lügat tertip etmek merakına da düşmüşlerdir. O kadar ki, yalnız Arap ve Fars dillerine ait lügatlerle kalmamışlar, Fransızca, Rumca, Ermenice lügatler bile tertip etmişlerdir. ¹⁸

Farsça-Türkçe Lügatler :

- 1- Lamii (1532) Tuhfe-i Lamii
- 2- Vehbi (1719) Tuhfe-i Vehbi
- 3- Asım (1838) Tuhfe-i Asım
- 4- Hüsam-ı Şahidizâde (1550) Ferheng-i Farisi be Türki-i Manzum
- 5- Genci Pir Mehmed (1631) Genc-i Le'al
- 6- Abdullah-ı Türkistani (1681) Nisab-ı Türki-Farisi
- 7- Ruscutlu Hafız Hilmi (1771) Tuhfetü'l Hafız
- 8- Çelebizâde Ali Hilmi (1809) Nazım-ı Bedi

Arapça-Türkçe Lügatler :

- 1- Ferišteoğlu Abdullatif Efendi (1377) Kitab-ı Manzum
- 2- Antepli Şeyh Ahmed (1644) Nazmü'l-Le'al
- 3- Mehmed Fevzi Efendi (1903) Tuhfe-i Fevzi

Türkçe-Rumca Lügat :

Ahmed Fevzi Efendi (1918)

Türkçe-Fransızca Lügat :

Yusuf Halis Efendi (1882) Miftah-ı Lisan

Türkçe-Ermenice Lügat :

Refi Kolayı (1821) Manzum Lügat-ı Ermeniye

MECMUALAR

"Edebiyat tarihimiz bakımından çok önemli olan mecmualar şöyle ayrılabilir:

1- **Nazire Mecmuaları :** Bu mecmualardaki nazireler gözden geçirilerek nazirelerin asıllarını ve divan tertip etmemiş olan şairlerin manzumelerini bulmak olanağı elde edilir. Bu bakımdan nazire mecmuaları edebiyat tarihi incelemelerinde önemle başvurulacak kaynaklardır.

a- Ömer Mezid (öl. 15.yy.) Mecmuatü'n Nezair

b- Eğirdirli Hacı Kemal (öl. 16.yy.) Camiü'n Nezair

c- Edirneli Nazmi (öl. 1554) Mecmaü'n Nezair

d- Pervane Bey (öl. 16.yy.) Pervane Bey Mecmuası

e- Budinli Hisali (öl. 1651) Metaliü'n-nezair

¹⁸ Levend, Ağâh Sırrı, "Manzum Lügatlar" Divan Ed. (Kelimeler ve Mefhumlar) Enderun Ktbv. İst. 1984 s.636

Bunlardan başka sahibi belli olmayan nazire mecnuaları da vardır.

2- **Seçme Şiirler Mecmuaları** : İbrahim Bey Külliyyatı ve düzenleyeni belli olmayan çok sayıda şiir mecmuası vardır.

3- **Risale Mecmuaları** : Bu tarzdaki mecmualar da kitaplıklarda çoktur. İçlerinde risalelerle birlikte şiirler bulunanlar da vardır. Bu mecmuaların bazılarının da düzenleyenleri belli değildir.

4- **Aynı Konudaki Eserlerin Toplandığı Mecmualar** :

a- Faiz Efendi ve Şakir Bey'in hazırladığı İbrahim Paşa'ya sunulan kasideler ve tarih manzumeleri ; Sül. Ktp. Halet Ef. 763

b- Abdulkaki (Na'tler) Nuut-ı Nebeviye ; Ank. Genel Ktp. 312

c- Abdulkaki (Na'tler) Nuut-ı Nebeviye ; Sül. Ktp. Hamidiye 1210

d- Abdulkaki (Na'tler) Nuut-ı Nebeviye ; Sül. Ktp. Hamidiye 1211

e- Ebced hesabıyla birer tarihi gösteren mısralar ve beyitler: İst.Ünv. Ktp. Yy.2508

f- Na'tler mecmuası ; Millet Ktp. A. Emiri 779

g- Lugazlar Mecmuası ; Millet Ktp. A. Emiri 718

h- Lugazlar Mecmuası ; Millet Ktp. A. Emiri 719

ı- Divanlar İst. Ünv. Ktp. Yy. 461

5- **Tanmış Kişilerin Hazırladıkları Mecmualar** : Bu mecmualarda seçme şiirler,biyografyalar, küçük risaleler, önemli eserlerden seçilmiş parçalar, fıkralar hikâyeler, latifeler ve türlü bilgiler bulunur.

a- Süleyman Faik Efendi Necmuası (öl.1837) ; İst. üniv. Ktp. Ty.2660, 4100, 3472, 9577

b- Aşçı İbrahim Dede Mecmuası (XIX yy.) ; İst. Üniv. Ktp. Ty. 78,79,80

c- Fasih Ahmed Dede Mec. (öl.1699) ; (nüshası Ağah Sırrı Levend'de)

d- Tayyazâde Mecmuası (öl.1877) ; Millet Ktp. A. Emiri 81, 82

e- Ali ----- Mecmuası ; Sül. Ktp. Esad Efendi 3290

f- Mecmuatü'l Fevâidi'l Müteferrika ; Sül. Ktp. Esad Efendi 3344

g- Hattat Hüseyin Hamid ve Salih Namık Efendiler Mecmuası Sül.Ktp. Esat Efendi 2547

h- Kethuda-zâde el Hac Mehmed Arif Efendi Mecmuası (basılmıştır) ¹⁹

MEDHİYE

"Divan Edebiyatında bir kimseyi övmek için genellikle kaside biçiminde yazılan eserlere medhiye denir. Edebiyatımızda az olmakla birlikte gazel, mesnevi, musammat vb. nazım biçimlerinde de medhiyeler vardır.

Kasidenin ilk örneklerini "muallakât" adı verilen yedi muhtelif şiirde buluyoruz. Bu şiirler her yıl tertip edilen panayırılarda okunan şiirler arasından herkesçe beğenilip Kâ'be'nin duvarlarına asıldıkları için böyle adlandırılmışlardır.

Arap edebiyatındaki ilk kasidelere, sevgilinin bir süre kalıp göç ettiği yerin hazin manzarasının tasviryle başlanır (büka), Sevgilinin tasviriyle devam

¹⁹ Levend, Ağah Sırrı, Türk Ed. Tarihi I. cilt Giriş T.T.K. Yay. Ank. 1988 s.166-176

edilir. "rahil" bölümünde şair kendi yolculuğunu anlatır, sonra da şair kendi kabilesini veya kendini hünaye eden kişiyi över yahut onların düşmanlarını yererdi.

Kaside İran edebiyatında daha büyük özen kazanmış, muhtevası zenginleşmiştir. Samanoğulları döneminde kaside şairi "Rudeki" şiirleriyle büyük rağbet kazanmıştır. Samanoğullarından sonra Gazne'de Sultan Mahmud'un sarayında bir edebi çevre oluşmuş, büyük şair olarak da "Unsuri" öne çıkmıştır. O. Mahmud'un savaşlarının şanını yüceltmek, onun eski İran tahtı üzerindeki kadim haklarının varlığını ispat etmek için yazdığı kasidelerle saray şiirinin en beğenilen örneklerini vermiştir.

Büyük Selçuklular zamanında ise kaside fevkalade kültürlü insanların anlayabileceği konuları, kavramları içine almıştır. Azerbaycan Atabegleri zamanında yetişmiş olan ve kaside türünün büyük üstadlarından biri olarak kabul edilen "Şirvanlı Hakani" bugün bile anlaşılması güç bir şairdir.

Büyük Selçukluların ve onların devamı olan Anadolu Selçuklularının edebi ve resmi dili Farsça idi. "Katan, Nizâmi, Hâkâni, Zahir" gibi Türk asıllı şairler Farsça'nın şaheserlerini vermişlerdi. Şairlik yeteneğinin ispatında başlıca belge olan kaside, diğer şiir türlerinde olduğu gibi, dile üstün derecede hakimiyeti olan şairlerce yazılabileceği için Türkçe kasidelerin ilk başarılı örneklerini Ahmed Paşa (öl. 1496-97) vermiştir.

XVI.yy.'da Necati Bey, Zâti, İshak Çelebi, Hayali, Fuzuli, Ulvi, Yahya Bey ve Baki kasidenin başarılı örneklerle klasik biçimini tespit etmişlerdir. XVII. yy'da Nefi mubalağa ve fahriyeleriyle yeni bir kaside üslubu oluşturdu. Bundan sonra edebiyatımızda hep Nefi modeliyle kaside yazıldı.

Gazel tarzı kafiyelenen kasidenin 31-99 beyit arasında olması ideal bir ölçü olarak kabul edilmiştir.

Kasidenin konusu çeşitlidir: Allah'ın birliğini anlatanlara "tevhid", Allah'a yalvarmak için yazılanlara "münacaat", Peygamber veya ailesinden birini anlatanlarına "na't", bir devlet ileri gelenini övmek için yazılanlarına "medhiye", bir kişinin kötü taraflarını anlatanlarına "hicviye", bir kişinin ölümünden duyulan üzüntüyü anlatanlarına "mersiye" denmiştir.

Medhiyeler ramazan ayının gelişi, bayram, bahar, yaz, kış, gibi herhangi bir vesileyle sunulurdu. Bu vesile "nesib" bölümünde ele alınır, bundan dolayı da bu kasidelere "ramazaniye, iydiye, bahariye, temmuziye, şitaiye" adı verilirdi.

Kasideler övülen kişiye ya bir vasıta ile ya da bizzat şairi tarafından okunarak sunulurdu. Bu şunuş sırasında bazı düzeltmeler de yapılırdı. ²⁰

MENAKIB-NÂME

Arapça olan bu kelime menkıbeler, efsaneler anlamına gelir. İslam ülkelerinin edebiyatlarında kahramanların, din büyüklerinin, tarikat

²⁰ Çavuşoğlu, Prof. Dr. Mehmed. Kaside T.D.D. sayı:415,416,417 1986 s(17-77)

kurucularının, ermişlerin olağanüstü yaşamlarını, kerametlerini anlatan yapıtlara denir. Tasavvuf akımlarının gelişmesiyle yaygınlaşan menkıbelerin ilk örneklerine büyük ermişlerin yaşadığı bölgelerle ilgili tarih kitaplarında rastlanır.²¹ Tabakat kitaplarının yazılmaya başladığı 10 yy.'da çeşitli tasavvuf yapıtlarında menkıbelere geniş yer verilmiştir. İlk bağımsız menakıb-nâmeler 11. yy.'da Arap edebiyatında ortaya çıkmıştır. 13.yy.'dan sonra bütün İslam dünyasında menakıb-nâme yazımı yaygınlaşmıştır. Türk edebiyatında yüzü aşkın menakıb-nâme yazılmıştır. Menakıb-nâmeler hem manzum hem mensur olabilir.

- 1- Sâkıb Mustafa Dede (öl. 1735) Nefi'se fi'l-Menakıbi'l-mevleviyye
- 2- Yusuf Sinan (öl.?) Silsile-i tarukat-ı Sünbuliyye
- 3- Ebu Rıdvan Sadık Vıcdani (öl.?) Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden
- 4- Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin (öl.1787) Menafik-ı İmam-ı Azam
- 5- Şevki-i Kadim (öl.16.yy.) Menakıb-ı Emir Sultan
- 6- Abdurrezzak (öl.1482) Menakıb-ı Şeyh Vefa
- 7- Şeyh Enisi (öl.?) Menakıb-ı Akşemseddin
- 8- Sipehsalar Mecdüddin Feridun (öl.?) Menakıb-ı Sipehsalar
- 9- Ahmed Eflâki (öl. 1360) Menakıbu'l-Arifin"²¹

MEVLİD

Hız. Muhammed'in doğumunu başta olmak üzere hayatı, mucizeleri, gazaları, ahlaki, vefatı ve hilyesini övgü ile anlatan eserlerdir. Çoğunlukla mesnevi tarzında manzum olarak yazılan bu eserlerin dini tören ve şenliklerde okunması adet haline gelmiştir. Mevlidler genellikle münacatla başlar, Hız. peygamberin doğumunu (viladet), peygamber oluşu (risalet), göğe yükselişi (miraç), vefatı (rihlet) bölümleriyle devam eder ve dua bölümü ile sona erer.

Didaktik-İrik bir anlatımın hakim olduğu mevlidler halka yönelik dini eserler olup yalnız dille yazılmışlardır. Mevlidler İslamlığın ilk dönemlerinden itibaren genellikle din adamlarınca yazılmıştır.

"Siyer, şemâil" ve "megazi" türü eserlerde (XI yy. İmam Tirmizî'nin Şemâil'i ve Muhammed b. İshak'ın Siyer'i) mevlid içerikli bölümler yer almışsa da bu konuda ilk özgün eser Ebu'l-Cevzi'nin (öl. 1200) Mevlidü'n-Nebevi'sidir (El Aruz). Aynı dönemlerde Muhiddin-i Arabi (öl. 1240), Mevlidü'l-Cismâni ve'r-Ruhâni, Ebu'l-Kasım-ı Septi (öl.1203) Dürrü'l Muazzam fi Mevlidin-Nebiyi'l-Muazzam, İbn-Dihye (öl. 1235) Kitabü't Tenvir fi Mevlidi's-Sirâci'l-Münir, Zemlekâni (öl. 1327) Mevlidü'n-Nebi adlı eserlerini yazarlar. Bunları el-Bekri (öl.1295) ve İbnü'l-Cezeri'nin (öl.1249) Mevlidleri izler.

İran edebiyatında biraz da Şiilik etkisiyle mevlid türüne itibar edilmemiştir. Türk Edebiyatında bütün İslam edebiyatlarından fazla genişlemiş ve gelişmiştir. Bunun en büyük sebebi Süleyman Çelebi'nin yazdığı Vesiletü'n-Necat adlı, Hız. Muhammed'in bütün peygamberlerden üstün olduğunu ispat etmek için

²¹ Ana Britanica Ans., Menakıb-nâme Mad. c. 15, s556

yazdığı mevlidin çok beğenilmesi ve büyük ün kazanmasıdır. Mesnevi tarzındaki bu eser çeşitli alıntılarla zenginleştirilmiş halk kitlelerince anlaşılabilir şekilde yaygınlaştırılmış ve adeta anonim nitelik kazanmıştır. Her çeşit insan tarafından üzüntülü ve sevinçli anlarda okunacak folklorik özellikler de kazanan Vesiletü'n-Necat'ın sayısız yazmaları ve baskıları vardır. Türk edebiyatında Vesiletü'n-Necat'tan başka 200 kadar mevlid yazılmışsa da bunlardan ancak 64 tanesi tespit edilebilmiştir. Bu eserler içinde Hamdullah Hamdi'nin (ö.1508) dil ve edebiyat açısından değerli olan "Ahmediyye"si, Şemseddin Sivasi'nin (ö.1597) tasavvuf nitelikli "Mevlid"i ikinci derecede önemli mevlidlerdir. (Diğer mevlid yazarları için bkz. Okiç, M. Tayyib, Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercümelere, Atatürk Üniv. İslami Bil. Fak. Der. S.1.Aralık 1975--Mazıoğlu, Hasibe, Türk Edebiyatında Mevlid Yazan Şairler, Türkoloji Der. c.XI.s.1, 1974)

Süleyman Çelebi'nin yazdığı Vesiletü'n-Necat daha sonra yazılan bütün mevlidler üzerinde az ya da çok etkili olmuş, birçok dillere çevrilmiştir. Süleyman Çelebi eserini yazarken, Aşık Paşa'nın "Galipnâme"si, Kadı Darîr'in "Siyerü'n Nebisi"nden yararlanmışır.²²

MİRACİYELELER

"Mirac" göğe çıkma manasına gelir. Leyle-i mirac da Hz. Peygamberimizin göğe çıktığı geceyi anlatır. Miraciye de bu geceyi anlatan eserlere denir. Manzum miraciyelerin çoğu kaside veya mesnevi tarzında yazılmıştır. Miracla ilgili bilgiler Kur'an-ı Kerim'de "İsrâ" ve "Necm" sureleriyle, hadislerden öğrenilmiştir. Miraciyelerle de Hz. Peygamberimizin, çeşitli üstünlükleri anlatıldıktan sonra, göğe yükselişi anlatılır. Mirac Hz. Peygamberimizin Hakk'a kurbîyyet amdır. Cebrail ona gelerek Hakk'ın davetini tebliğ eder ve ebedîyyet bağından kendisi için bir "Burak" gönderildiğini haber verir. Hz. Peygamber Burak'a binerek önce "Mescid-i Aksa"ya uğrar peygamberlere imam olarak iki rek'at namaz kılar daha sonra "Âlem-i bâlâ"ya uruç eder. Semanın her katında bir peygamberle görüştükten sonra Sidretü'l-Münteha'ya ulaşır.²³

MUAMMA

"Divan edebiyatından belli kurallara göre düzenlenip çözümlenebilen ve yanıtı Tanrı'nın sıfatlarında biri ya da bir insan adı olan manzum bilmececelere denir. Türk edebiyatına Fars edebiyatından geçen bu tür beyit, kıt'a ya da mesnevi biçiminde yazılmıştır. Bu türdeki eserler divanların sonunda "muammîyat" başlığı altında yer alırlar. İlk muamma örneklerimiz XV. yy'dan kalmadır. Ali Şir Nevai

²² Pala, Dr. İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ yay. 2. bas. Ank. 1989, s.339-341

²³ Pekolcay, Doç.Dr. Necla, a.g.e. s 192-199

(öl. 1501), Fuzuli (öl.1556), Nabi(öl.1712), Kınalızâde Ali Efendi (öl.1571), Sünbülzâde Vehbi (öl.1809), Fitnat Hanım (öl. 1780), çok sayıda muamma yazmışlardır. Edirneli Emri Çelebi (öl.1575) ise 600'den fazla muamma yazarak bu alanın en ünlü şairi olmuştur. Halk Aşıkları arasında da muamma çözme yarışları yapılmıştır.²⁴

MÜNÂCÂT

" Münâcât "fısıldama, kulağa söyleme, Allah'a dua etme, yalvarma, Allah'a dua için yazılan manzume" anlamına gelir. Genellikle divanların baş kısmında yer alan bu manzumeler bazen de İslami eserlerin başına koyulmuştur. Manzum münâcâtlar kaside,gazel, kıt'a, mesnevi tarzında yazılmıştır. Bu eserlerde genellikle ayet ve hadislerden yararlanılmıştır. Münâcâtlarda acz içindeki insan Gani olan Allah'a sığınır, aczini, itiraf eder, günahlardan pişmanlık duyar, tövbe eder, bir daha yapmamaya karar verdiğini, Allah'ı ilminin ve kudretinin nihaysiz olduğunu, ezel ve ebedin yegâne padişahı olduğunu belirtir." ²⁵

NA'T

"Na't bir şeyi medhederek anlatma, vasıflandırma demektir. Edebiyatımızda genellikle Peygamberimiz Hz. Muhammed'i methederek maksadıyla yazılan şiirlere denmiştir. Bazen de peygamberler, veliler, din büyükleri, şeyhler, halifeler için na'tler kaleme alınmıştır.

Divan şairlerinin hemen hepsinin na't yazdığı bilinir. Na'tlar divanlarda tevhid ve münâcâtlardan sonra yer alır. Bazen divanların na'tlarla başlatıldığı da görülür.

Na'tlerde peygamberimize karşı duyulan sevgi ve saygı dile getirilir. Çünkü o beşeriyetin en hayırlısıdır., âlem onun nuruyla aydınlanmıştır. Hiç kimse Allah'a onun kadar yaklaşamaz, insanların ruhunu yükselten, hastalıklara şifa veren, cennete kılavuzluk eden, Allah'ın habibi olan odur.

Na'tlerde peygamberimizin meziyetleri, doğduğu zaman meydana gelen harikulade olaylar anlatılır. Bazı na'tlerde ehl-i beytin, halifelerin, ashabın Hz. Ali ahfadının hususiyetleri de anlatılır. Na'tlerde iktibaslar çoktur. Na'tler genellikle gazel, kaside, mesnevi tarzında yazılır." ²⁶

ÖĞRETİCİ ESERLER

" İnşa kitabet, kavaid (kurallar kitabı), belagat ve edebiyat kitapları, sözlükler, kimya, simya, tencim (yıldız ilmiyle ilgili) risaleleri, coğrafya ile ilgili

²⁴ Anabritanica Ans., Muamma Mad C16 s 267

²⁵ Pekolcay, Doç.Dr. Necla, İs. T.Ed.'da Şekil ve Nev'ilere Giriş s 146

²⁶ Pekolcay, Doç.Dr. Necla, a.g.e. s 192-199

eserler, fal-nâmeler, ta'bir-nâmeler, ihtilac-nâmeler (seyirmelerle ilgili), musiki eserleri, atıcılık, ve binicilikle ilgili eserleri bu gruptaki eserlerdir." ²⁷

PEND-NÂME

" Pend övüt, pend-nâme de insanlara dini, ahlaki ve toplumsal yaşam konusunda övüt vermek için yazılan eserlere denir. Manzum pend-nâmeler mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. bu eserlerde insanlara övüt verilirken atasözü, deyim, ayet ve hadislerden örnekler verilir, din ve tarikat ulularının sözlerine yer verilir. İslam edebiyatında bu türün en önemli örneği Feriduddin Attar'ın (öl.1220) "pend-nâmesi"dir. Mesnevi tarzındaki 912 beyitlik bu eser derin deneyimlerin ve geniş bir kültür birikiminin ürünüdür. Uzun yıllar Osmanlı medreselerinde hem Farsça hem ahlak eğitimi için ders kitabı olarak okutulan yapıtın birçok ülkede özgün baskıları gerçekleştirilmiştir ve çeşitli dillere çevrilmiştir. Birçok Türkçe şerhi de bulunan "Pend-nâme" Türkçeye yeni harflerle iki kez aktarılmıştır. (1946 ve 1948)

Divan şairi Güvahi'nin (öl 1526'dan sonra) "Pend-nâme"sinin atasözü ve deyimlerle örülü anlatımında yerli özellikler hakimdir. Nâbi'nin (öl.1712) "Hayriyye-i Nâbi"si ve Sümbülzâde Vehbi'nin (öl.1809) "Lutfiyye"si edebiyatımızda tanınmış pend-namelerdir. "

RAMAZANİYE

" Ramazaniye genellikle İslami Türk edebiyatında ramazandan bahseden eserlere verilen isimdir. Manzum ramazaniyeler umumiyetle kaside nazım şeklinde yazılmıştır. Kasidelerin teşbib ve nesib bölümlerinde bazen mealen, bazen metin olarak alınan ayet ve hadislerle ramazan ve fazileti, oruç ve sevabı, kadir gecesi ve kıymeti, ramazan sofuları, tiryakiler vs. anlatılır. Ramazan dolayısıyla cemiyette meydana gelen değişiklikler, adetler, merasimler, camiler, mahya ve kandiller, vaazlar, iftar, teravih namazı, gece eğlenceleri, sahur gibi konular zarifâne nükteler içinde verilir. Şairler bu konuları anlatırken ya övüt ve nasihatlerle halka ramazanın feyz ve bereketinden istifade etmenin yollarını gösterir ya da zengin bir folklorik malzeme içinde toplumdaki karakteristik tipler, tezatlı görünüşleri, münekkid gözüyle inceleyerek hükümler verirler.

Edebiyatımızda ramazaniye yazma geleneğinin takriben XVI. yy.'dan itibaren başladığı ve en güzel örneklerin XVIII. yy.'da verildiği söylenebilir. Nev'in başarılı örneklerinden ise Sabit (öl.1712), Nâzım (öl. 1726), Nedim (öl. 1730), Enderunlu Fazıl (öl. 1810), Enderunlu Vastf (öl. 1824) tarafından verildiği kabul edilmektedir. Bunlardan başka Şeyh Galib (öl.1799), Sümbülzâde Vehbi (öl.1809), Edirmeli Kâni (öl. 1791), Koca Ragıp Paşa (öl.1763)'nın da ramazaniye yazdıkları bilinmektedir. Koca Ragıp Paşa (öl.1763) ramazaniyesinin yanında ilk

²⁷ Levend, Agah sırrı, Türk Ed Tarihi C 1 Giriş 3. Bas. T.T.K. Yay. Ank. 1988 s.166

"İftariye"yi kaleme alan şairimizdir. Ramazaniyelerin bahsettiği esaslı unsurları bir gazel çerçevesi içine sığdırarak nev'in tek örneğini kazandırmıştır." ²⁸

SAHİL-NÂME

"Divan edebiyatında İstanbul kıyıları ile buralardaki yerleşim yerlerini anlatan şiirlerin genel adıdır. Örneklerine az rastlanan ve genellikle mesnevi biçiminde yazılan sahil-nâmeler daha çok "Galata"yı anlatarak başlar. Daha sonra Boğaziçi'nin Rumeli yakasındaki köy ve iskeleler tanıtılıp, betimlenir. Bunu Anadolu yakasındaki Umuryeri'nden Fenerbahçe ve Adalar'a kadar uzanan kıyılar üzerine verilen bilgiler izler. Bu eserler bugün unutulmuş ya da değişen yerlerin eski durumlarına ilişkin bilgiler içermeleri bakımından önemlidir. Divan edebiyatında "Sahil-nâme" adıyla bilinen ilk mesnevi, Fenni'nin (öl. 1745) eseridir. Vasıf (öl. 1824), Fazıl (öl. 1810) ve İzzet Efendi'nin (öl. 1797-98) sahil-nâmeleri bu türün ilk örnekleridir." ²⁹

SAL-NÂME

"Yıllık demektir. Osmanlı İmparatorluğunda 19. yy'dan sonra yayımlanmaya başlamıştır. Osmanlı sal-nâmeleri üç ana grupta toplanır; "Sal-nâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye" denen devlet yıllıkları, "Sal-nâme-i Vilayet" denen vilayet yıllıkları ve nezaretlerce yayımlanan "Sal-nâme-i nezaret" adlı yıllıklar. Nezaret sal-nâmeleri yayımlayan nezaretlere ya da içeriklerine bağlı olarak "Sal-nâme-i Mâarif", "Sal-nâme-i Bahriye". "Sal-nâme-i Rusumat" gibi adlar alırdı. Vilayet sal-nâmeleri ise ilgili vilayetin adıyla anılırdı.

Osmanlı devlet sal-nâmelerinin ilki 1847'de Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın isteğiyle Hayrullah Efendi, Ahmed Vefik Paşa ve Ahmed Cevdet Paşa tarafından hazırlandı. Sonrakileri "Meclis-i Mâarif" ve "Meclis-i Vala"nın görevlendirdiği komisyonlar yayımladı. 1917'de son Osmanlı devlet sal-nâmesi yayımlandı.

Vilayet sal-nâmelerinin ilki 1865'te Trabzon'da çıkarıldı. En çok sal-nâme yayımlayan vilayetler Konya, Sivas, Edirne, Selanik, ve Bağdat'tı. Son vilayet sal-nâmesi 1920'de Beyrut'ta yayımlandı.

Nezaret sal-nâmelerinin başlıcalarından olan "Sal-nâme-i Hariciye" 1884, 1888, 1899 ve 1902'de çıkarıldı.

Ayrıca 1865-1908 arasında 15 "Sal-nâme-i Askeri" çıkarıldı. 1889'da yayımına başlanan "Sal-nâme-i Bahriye"ler ise 1911'e değin aralıklı olarak çıktı. 1916'da bir de "İlmiye Sal-nâme"si çıkarıldı.

Siyasal, kültürel ve bilimsel konularda kısa bilgiler de veren takvimli Osmanlı yıllıklarına "Nev-sal" denirdi." ³⁰

²⁸ Pekolcay, Doç.Dr. Necla, a.g.e.

²⁹ Anabritanica Ans., Sahil-nâme Mad C18 s 598

SEFARET-NÂME

" Osmanlı Devleti'nde siyasal bir görevle dış ülkelere gönderilen elçilerin ya da yanlarında bulunanların gittikleri yerin durumuna ilişkin izlenimlerini, görüşlerini, olayları vb. anlattıkları yapıtların genel adıdır.

17. yy.'ın ikinci yarısında yazılmaya başlayan ve belirli bir edebiyat değeri de taşıyan sefaret-nâmeler, öbür devletlerle siyasal ve kültürel ilişkilerin sınır ve kapsamını ortaya koyan en eski belgelerdir. Bazıları manzum olarak kaleme alınmış olan sefaret-nâmelerin en tanınmış örneklerinden biri Yirmi-Sekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin (öl. 1732) sefaret-nâmesidir. Öbür seyahat-nâmeler arasında Zülfikâr Paşa'nın (öl. ?) Mütareke Takriri, İbrahim Paşa'nın (öl. 1848) Viyana Sefaret-nâmesi, Nisli Mehmed Ağa'nın (öl. ?) Rusya Sefaret-nâmesi, Mustafa Efendi'nin (öl. 1600) Sefaret-nâme-İstılah-ı Nemçe' si, Mehmed Efendi'nin (öl.1705) Lehistan Sefaret-nâmesi, Mehmed Said Paşa'nın (öl. 1701) Mehmed Said Takriri, Mehmed Emin Paşa'nın (öl.1871) Rusya Sefaret-nâmesi, Salim Efendi'nin (öl. 1746) Hindistan Sefaret-nâmesi, Mustafa Nazif Efendi'nin (18. yy) İran Sefaret-nâmesi, Ali Ağa'nın (öl. ?) Lehistan Sefaret-nâmesi, Vasıf Efendi'nin (öl. 1806) İspanya Sefaret-nâmesi, Mustafa Sami Paşa'nın (öl. 1855) Avrupa Risalesi sayılabilir." ³¹

SEYAHAT-NÂME

" Yazarların gezip gördükleri yerlerden edindikleri izlenim ve bilgileri aktardıkları yapıtların genel adıdır. Seyahat-nâmeler çoğunlukla birer tarihi belge niteliği taşımakla beraber yazarların izlenimlerini belli bir üslupla yansıttıklarından, aynı zamanda da birer edebi yapıt olarak değerlendirilirler.

Arap gezgini İbn Battuta'nın (öl. 1369) İslam ülkelerinin hemen tümü ile Çin ve Sumatra gibi bölgeleri kapsayan gezilerini anlattığı "Tuhfetü'n-Nüzzar Fi Garabi'l-Emsal ve Acaibi'l-Estar" adlı yapıtı dünyanın en ünlü seyahat-nâmeleri arasında yer alır.

Türk edebiyatında seyahat-nâme türünün en önemli örneğini Evliya Çelebi (öl. 1682) vermiştir. Yazar on ciltlik eserinde kendi gözlemlerinin yanı sıra yazılı kaynaklardan aldığı bilgilerle, yorum ve değerlendirmeleri de aktarmıştır. Türk edebiyatındaki öbür önemli seyahat-nâmeler arasında Seydi Ali Reis'in (öl. 1563) Miratül-Memalik'i, Hacı Mehmed Edip bin Mehmed Derviş'in (öl. ?) Menasiku'l-Hac'ı, Nabi'nin (öl. 1712) Tuhfetü'l-Harameyn'i, Bursalı Halif'in (17.yy) manzum Seyahat-nâme'si sayılabilir." ³²

³⁰ Anabritanica Ans., Sal-nâme Mad C20 s 16

³¹ Anabritanica Ans., Sefaret-nâme Mad C19 s200

³² Anabritanica Ans., Seyahat-nâme Mad C19 s 284

SIYASET-NÂME

" Şark-İslam edebiyatlarında devleti idare edenlere yöneticilik sanatı hakkında bilgi verip önerilerde bulunan ahlaki-didaktik eserlerin genel adıdır. Siyaset-nâmeler İran kaynaklıdır. Arap edebiyatına İslam dininin ortaya çıkmasından sonra girmiştir. Genel olarak hükümdarlar için yazılan siyaset-nâmelerde onların sahip olması gereken nitelikler, saltanatın koşulları ve kuralları, anlatılır. İdeal devlet örgütünün nasıl olması gerektiği belirtilir ve kötü yönetimlerin zararlı sonuçları açıklanarak yöneticiler uyarılır. Vezirler ve emirler için yazılmış siyaset-nâmeler de vardır.

Bir ülkenin siyasal ve toplumsal yaşamını, askeri ve mali örgütlerini, yasa ve tüzüklerini, toplumun gelenek ve göreneklerini de tanıtan yapıtlar olan siyaset-nâmeler dinsel temellere dayanır. Kur'an'dan, hadislerden ve tarihten de örnekler gösteren bu tür yapıtlarda, geçmişteki kötü olaylar, zalim, deneyimsiz, cahil hükümdarların ve vezirlerin yol açtığı felaketler, öyküler ve fıkralar anlatılır.

Farsça yazılmış siyaset-nâmelerin en ünlülerinden biri Nizamülmülk'ün, Melikşah'ın isteği üzerine kaleme aldığı elli bölümden oluşan "Siyaset-nâme"sidir. Gazali'nin Türkçede "Nasihatü'l-Mülük" adıyla yayımlanan yapıtı Sultan Sencer'in emriyle kaleme alınmış bir yapıttır ve hükümdarın huzurunda geçen, kelama ilişkin konuşma ve tartışmaları içerir. Keykâvus bin İskender'in 1082'de oğlu Gilan Şah için Farsça yazdığı "Kâbus-nâme" yazarın bütün kuşaklara övütler verdiği bir ahlak ve siyaset kitabı niteliğindedir.

Türk edebiyatının en ünlü siyaset-nâmesi Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" adlı kitabıdır. Eser Türk toplumunun din, aile düzeni ve ahlak anlayışı devlet ve saray örgütü, gelenek ve görenekleri konularında ilginç bilgiler verir. Diğer Türkçe siyaset-nâmeler arasında Şeyhoğlu Mustafa'nın (öl. 1410) Kenzül-Kübera ve Muhakematü'l-Ulema'sı, Lutfi Paşa'nın (öl. 1563) Asaf-nâme'si, Gelibolulu Mustafa Ali'nin (öl. 1600) Nasihatü's-Selatin'i, Defterdar Mehmed Paşa'nın (öl. 1717) Nasayihü'l-Vüzera ve'l-Ümera'sı, Nergisi'nin (öl. 1635) Kâmil fi Ahvalü'l-Veziri'l-Âdil'i sayılabilir." ³³

SUR-NÂME

" Şehzadelerin sünnet, kadın sultanların evlenme törenlerinin anlatıldığı eserlerdir. Yazıldıkları dönemin toplumsal yaşamına ilişkin örnekler vermeleri nedeni ile tarihsel açıdan da önemi olan sur-nâmelerde çoğu zaman haftalarca süren bu törenlerdeki yazışmalar, şölenler, verilen armağanlar en ince ayrıntılarına kadar betimlenir. Genellikle sanatlı bir üslupla yazılan ve padişahlara ya da devlet büyüklerine sunulan sur-nâmeler 16 yy.'dan sonra biçimlenip gelişmiştir. Bazısı mesnevi biçiminde bağımsız kitaplar, bazısı da törenleri kısaca anlatan kasidelerdir (suriye) ve divanlar içinde yer alırlar. Divan edebiyatının belli başlı sur-nâmeleri şunlardır;

³³ Anabritanica Ans., Siyaset-nâme Mad C19 s 452

- 1- Figanî'nin (öl.1532) Kanunî'nin oğulları için yapılan sünnet düğününü anlatan "Suriyye Kasidesi ".
- 2- Nevi'nin (öl. 1599) III. Murad'ın oğlu Şehzâde Mehmed'in 53 gün süren sünnet düğününü anlatan "Suriyye Kasidesi".
- 3- Nâbi'nin (öl.1712) IV. Mehmed (öl. 1693) (Avcı)'nın oğullarının sünnet düğününü ve Hatice Sultan'ın evlenme törenini anlatan "Sur-nâme" si.
- 4- Mustafa Ali'nin (öl. 1600) Camiü'l-Hubur der Mecalis-i Sur'u
- 5- Abdi'nin (öl. 1692) IV. Mehmed (öl. 1693) (Avcı)'nın oğullarının sünnet düğününü ve Hatice Sultan'ın evlenme törenini anlatan "Sur-nâme" si.
- 6- Seyyid Vehbi'nin (öl.1737) III. Ahmed'in oğullarının sünnet düğününü, Ayşe Sultan ve Emetullah Sultan'ın evlenme törenini anlatan "Sur-nâme" si.
- 7- Haşmet'in (öl.1768) III. Mustafa'nın kızı Hibetullah Sultan'ın doğumunu anlatan "Sur-nâme" si.
- 8- Rıfat'ın (öl.?) II. Mahmud'un (öl. 1839) kızı Saliha Sultan ile Halil Rıfat Paşa'nın düğün törenlerini anlatan "Sur-nâme" si.
- 9- Esad'ın (öl. 1848) II. Mahmud'un (öl. 1839) kızı Saliha Sultan ile Halil Rıfat Paşa'nın düğün törenlerini anlatan "Sur-nâme" si.
- 10- Lebib'in (öl.?) II. Mahmud'un (öl. 1839) oğulları Abdülmecid ve Abdülaziz'in sünnet törenlerini ve kızı Mihri-mah Sultan ile Mehmed Said Paşa'nın düğün törenini anlatan "Sur-nâme-i Hızır " 1.
- 11- Nâfi'nin (öl.1849) Abdülmecid'in kızı Cemile Sultan ile Mahmud Celaleddin Paşa'nın evlenme törenlerini anlatan "Sur-nâme"si
- 12- Tahsin'in (öl.?) Şehzâde Murad'ın ve Abdulhamid'in sünnet törenlerini anlatan "Sur-nâme"si. " 34

SÜLEYMAN-NÂME

" Divan edebiyatında I. Süleyman'ın (Kânuni) (öl.1566) saltanatını ve o dönemde geçen belli başlı toplumsal, siyasal ve kültürel olayları konu alan manzum ya da düzyazı yapıtların genel adıdır.

Çoğu I. Süleymanla birlikte seferlere katılan yazarlarca kaleme alınmıştır. Epik-didaktik özellikli bu yapıtlarda sanat kaygısından çok, olayların doğru ve düzenli biçimde aktarılması amaçlanmıştır. Çoğunda yalın ve akıcı bir üslup egemendir. Başlıca örnekleri arasında, Sadi bin Abdülmüteal'in (öl.16yy.) . Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin (öl. 1658), Ferdi'nin (öl.1525), Şemsi Ahmed Paşa'nın (öl.1580), Nevi'nin (öl.1599), Haleti'nin (öl. 1631), Abdurrahman Gubari'nin (öl.1566), Şemseddin Ahmed bin Mehmed Sivasi'nin (öl.1596) yapıtlarıyla İsmail'in (öl.16.yy) Farsça Kitâb-ı Fütuhât-ı Süleymani'si sayılabilir." 35

34 Anabritanica Ans., Sur-nâme Mad C20 s. 148

35 Anabritanica Ans., Süleyman-nâme Mad C20 s. 173

ŞEH-NÂME

" Doğu ülkelerinin saraylarında resmi görevlilerin yazdığı olayları gününününe tespit eden eserlerin genel adıdır. Bu tür eserleri yazanlara da şeh-nâmecî denir. Osmanlı devletinde şeh-nâmecîliğe atananlara "dergâh-ı âli müteferrikası" denmiştir. Osmanlı devletinde ilk şeh-nâmecî Fatih döneminde (1451-1481) görevlendirildi. Şeh-nâmecîler yapıtlarını 16 yy.'a değin manzum daha sonra düzyazı olarak yazmışlardır. Adı bilinen en eski Osmanlı şeh-nâmecîsi İran'dan gelerek Osmanlı sarayında bu göreve atanan "Fettullah Arifi Efendi'dir (öl. 1553). Arifi Efendi'nin I. Selim'in (Yavuz) (öl.1520) zaferlerini anlatan 60 bin beyitlik bir yapıtı ile I. Süleyman'ın (Kanuni) (öl.1566) savaşlarını anlatan Farsça ve Türkçe manzum şeh-nâmeleri vardır. Osmanlı şeh-nâmecîlerinin en ünlüsü Lokman Hüseyini Efendi (öl. 1595) Eflatun bin Şeyh Derviş Mehmed'in başladığı ve ölümüyle yarım kalan "Hüner-nâme"yi tamamlamıştır. Onun yerine Talikzâde Kâtip Mehmed Efendi (öl.1601) atanmıştır. Adı bilinen son şeh-nâmecî Hasan Hükmi Efendi (öl.1610)'dır." ³⁶

ŞEHRENGİZ

" Farsçada "şehir karıştıran" anlamına gelen bu söz Divan edebiyatında bir kenti ve o kentin güzellerini anlatan yapıtlara ad olmuştur. Daha çok klasik mesnevi biçiminde kaleme alınan bu yapıtlar tevhid, münacat, na't gibi bölümlerle başlar. Daha sonra kentle ilgili bilgi verilir ve kente övgü düzülür. Bazen bahar ve doğa betimlemeleri yapıldıktan sonra kentin güzelliği ile ilgili beyitlere geçilir. Güzellerin belirgin özellikleri, beden yapıları, meslekleri vb. anlatılır. Genç kızların ve delikanlıların konu alındığı, çoğu zaman platonik bir aşkı dile getiren bu yapıtlarda yer yer erotik bölümler de bulunur. 16. yy.'dan başlayarak ortaya çıkan şehrengizler, ayrıca anlam ve söz sanatlarına yer vermeleri ve mizahi anlatımları açısından da önemlidir. Divanlar içinde küçük manzumeler halinde yer alan şehrengizlerin yanı sıra bağımsız kitaplar oluşturan şehrengizler de vardır.

İlk şehrengizi yazan "Piriştineli Mesîhi" dir (öl. 1512). Mesîhi'nin şehrengizi, Edirne'nin o dönemdeki gelenek ve göreneklerini yansıtmaya bakımından önemlidir. Sonraki yıllarda Zati'nin (öl.1546) yazmış olduğu 3607 beyitlik şehrengiz de Edirne'yi konu alır. Öbür şehrengizler arasında; Hayreti'nin (öl. 1534) 358 beyitlik Belgrad Şehrengiz'i ve 96 beyitlik Yenice Şehrengizi. Taşlıcalı Yahya'nın (öl.1582) 352 beyitlik İstanbul Şehrengizi ve Edirne Şehrengizi, İshak Çelebi'nin (öl. 1537) Bursa Şehrengizi ve Üsküp Şehrengizi, Mostarlı Hacı Derviş'in (öl. 16yy.) Mostar Şehrengizi, Lamî Çelebi'nin (öl.1532) 640 beyitlik ve Belîğ İsmail'in (öl. 1729) 209 beyitlik Bursa Şehrengizleri

³⁶ Anabritanica Ans., Şeh-nâme Mad C20 s. 252

sayılabilir. Örnek şehrengizlerde de görüldüğü üzere bu tür hep mesnevi biçiminde yazılmıştır." ³⁷

TA'RİFAT

" Vezir, kadı, defterdar, nişancı, solak, silahtar, çavuş, yeniçeri, mevâli, müftü gibi türlü görevdeki kişileri, görevlerinin özelliğine göre birkaç beyit içinde birer portre halinde canlandıran eserlere "ta'rifat" adı verilmiştir.

Kalkandereli Fakiri'nin (öl.?) Risale-i Ta'rifat'ı, Sâfi'nin (öl.?) Hasbihâl (ta'rifnâme)'i, Gelibolulu Ali'nin (öl.1599) Hulasatü'l-Ahval der Letâfet-i Mevaz-ı Sahihu'l-Meal'i, Yenişehirli Avni'nin (öl.1883) Mirat-ı Cünun'ı bu türde yazılmış önemli örneklerdir." ³⁸

TARİH

"Divan edebiyatında tarihler de üsluplarına gösterilen itina bakımından birer sanat eseri telakki edilebileceğinden, Divan edebiyatı mahsulleri arasında zikrolunabilir. Mensur tarihler yanında manzum tarihler de büyük bir yekun tutar.

Eski tarihler yazarların hüviyetlerine göre ikiye ayrılır. Bir kısmı "vaka-nüvisler" tarafında yazılan tarihler, diğer kısmı da meraklı kimseler tarafından hususi olarak yazılan tarihlerdir.

Hakikatte "vaka-nüvisler" saray tarafından tayin edilmiş birer memur olduklarından, hadiseleri saray gözüyle görecekları ve bundan ötürü vak'aların tasvir ve tahlilinde tarafsız kalamıyacıkları tabiidir. Hususi tarih yazarlar böyle bir kayıtlı bağılı bulunmadıklarından, eserleri şüphesiz daha samimi ve daha tarafsızdır. Bunların içinde bazan devrin bütün hususiyetini gösteren,yapılan haksızlıkları ve halkın şikayetlerini açıkça bildiren ehemmiyetli kısımlar vardır.

Şu kadar var ki her iki kısım tarihçiler de, müspet bir zihniyete malik olmadıklarından, vak'aları ilmi bir usulle değil kendi hususi görüşleriyle tahlil etmişlerdir.

Eski tarihçiler, hadiselerin sebeplerini Allah'a atfeder, onları Allah'ın iradesi ile tefsire kalkarlar. Yalnız bir mağlubiyet veya bir hezimet değil, bir yangın veya bir kıtlık da halkın durumuna karşı Allah'ın bir gazabı olarak gösterilir." ³⁹

Divan edebiyatındaki belli başlı tarihler;

XV yy.

³⁷ Anabritanica Ans., Şehrengiz Mad C20 s. 254

³⁸ Levend, Agah Sırrı, Türk Edebiyatı Tarihi I. C Giriş, 3. Bas T.T.K. Yay. Ank.1988 s162

³⁹ Levend, Agah Sırrı, Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler,Mazmunlar ve mefhumlar" 4. bas. Enderun Ktbv. İst. 1984 s 632

Aşık Paşazâde (öl. 1484)	Aşık Paşazâde Tarihi
Dursun Bey	Tarih-i Ebu'l-feth
XVI yy.	
Hoca Sadeddin (öl. 1599)	Tacü't -Tevarih
Gelibolulu Ali (öl. 1600)	Kühü'l- Ahbar
XVII yy.	
Peçevi (öl.1650)	Peçevi Tarihi
Mustafa Naima (öl.1716)	Naima Tarihi
XVIII yy.	
Raşid (öl.1735)	Raşid Tarihi
Çelebizâde Asım /öl.1760)	Çelebizâde Tarihi
Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa. (öl.1724)	Silahdar Tarihi
Vasıf Efendi (öl.1806)	Vasıf Tarihi

TARİH DÜŞÜRME

" Bir olayın meydana geldiği zamanı veya bir eserin yazıldığı yılı ebced hesabına göre karşılayan harf topluluğunu bir mısra, beyit veya bir kıt'a içinde kullanma sanatına tarih veya tarih düşürmek denir. Tarih beyit veya kıt'anın son mısrasında bulunur. Bazen bir mısra olmayan sözler de tarih olabilir. Ebced hesabına göre eski alfabemizdeki her harfin bir sayı değeri vardır. Toplamı vermek istediğiniz tarihi oluşturan harfleri musralar içinde ölçü ve kafiyeye kurallarına uygun olarak kullanmak sanatı eski şiirimizde hemen her şairimiz tarafından kullanılmıştır. Tarihin çeşitleri vardır:

- 1- Tam tarih; bütün harflerin rakam karşılıkları toplanıldığında eksiksiz ve fazlasız olarak tarihi veriyorsa tam tarih adını alır.
- 2- Ta'miyeli (tamlamalı) tarih; Eksik veya fazla rakam bir önceki mısradaki belirtilerek söylenen tarihe denir.
- 3- Mücevher veya Cevher tarih; Sadece noktalı harflerin rakam değerleri toplanarak elde edilen tarihlere denir.
- 4- Mühmel tarih; Sadece noktasız harflerin rakam değerleri ile verilen tarihtir.
- 5- Tarih-i dü-tâ; bir mısradaki tarih iki kere veriliyorsa ya da her mısradaki aynı tarih tekrar veriliyorsa böyle tarihlere dü-tâ tarih denir.
- 6- Lafzen ve manen tarih; tarih hem söz olarak söylenmiş hem de harf değerleriyle verilmişse böyle tarihlere lafzen ve manen tarih denir.
- 7- Lugazlı tarih; bilmece şeklinde söylenen tarihlere denir."

TEVHİD

" Sözlük anlamı itibariyle bir kıtma, birleştirme, bir sayma ve birliğine inanma demektir. Kavram olarak tevhid Allah'ın zâtını tasavvur ve tahayyül edilen her şeyden tecrid ederek O'nun varlığına ve birliğine inanmaktır.

Edebiyatta tevhid Allah'ın birliğinden ve yüceliğinden bahsedend edebi metinlere verilen addır. Genellikle kaside tarzında olan tevhidlerin gazel, mesnevi, kıt'a, terci bend ve terki bende biçiminde yazılanları da vardır.

Arap ve İran edebiyatlarında İslamın kabulüyle birlikte örneklerine rastladığımız tevhid yazma geleneği İslamlaşma sürecinin doğal sonucu olarak edebiyatımızda yankısını bulmuştur.

Klasik şiir geleneğimizde şairler eserlerine genellikle "hamdele" ve "salvele" ile başlarlar. Mürettep divanlarda "hamdele" ve "salvele"nin yerini "tevhid", "münacat" ve "na't" konulu şiirlerin aldığını görürüz. Bunları iman ve bilincin yoğunluğu diğer dini nitelikli şiirler takip eder.

Divan şiiri geleneği çerçevesinde yazılan tevhidlerin ortak özelliklerinin belirgin olmasına rağmen şairlerin birikim ve meşreplerine göre bu şiirlerin renklilik ve çeşitlilik gösterdiği söylenebilir. Eserlerinde müstakil tevhid ve na'nlere yer vermeyen şairler bile ya beyit seviyesinde bu meseleye değinirler yahut da mensur eserlerinde bu konuları ele alırlar.

Kaside nazım şekliyle kaleme alınan tevhidlerin konunun işleniş bakımından müştereklik arzettikleri görülür. Kaside biçimindeki tevhidlerde kasideyi diğer bölümleri bulunmaz, bunun yerine tevhidlerin birinci kısmında Allah'ın selbi ve subuti sıfatlarından bahsedilir. İkinci bölümde subuti sıfatların evrendeki tecellilerine dikkat çekilir. Üçüncü kısım münacattır. Bazı metinlerde tevhid ve münacat içiçe bulunabilir.

Şairlerin tevhidleri ele alışlarında bazı farklılıklar vardır: Şairlerden bir kısmı şeriat bir kısmı da tasavvufi esaslara uygun olarak ele almışlardır.

Bilindiği gibi mesnevi bir nazım şeklinin adı olmakla birlikte ayrıca bir edebi türdür. Mesnevilerde de tevhid konulu şiirlerin bulunduğu bilinmektedir. Taşhıcalı Yahya'nın (öl.1582) Yusuf ve Zeliha'sı, Şeyh Galib'in (öl. 1799) Hüsn ü Aşk mesnevileri buna örnektir.

Tevhidlerde dini, mitolojik kahramanlara yer verilmekle beraber peygamberlerin hayatlarına ve mucizelerine yapılan uzak yakın göndermeler önemli yer tutar. Mucize gösterme gücü olan ve vahiyle donanan peygamberlerin büyüklükleri, mücadeleleri anlatıldıktan sonra büyüklük ve kudretlerine rağmen Allah karşısında ne kadar küçük olduklarına dikkat çekilir. Ardından sıradan insanın konumu belirlenir ki, bu münacat için oluşturulmuş bir zemindir. Çizilen tabloda münacat insanın tek seçeneğidir ve aczin ifadesidir. Şair ruhunda korku ve ümidin çarpışmasından doğan bir heyecan duyar. İşte lirizm doğuran bu heyecandır. Tevhidlere bakıldığı zaman şer'i kuralları çerçevesinde yazılan tevhidlerin dönemin medrese kültürünü yansıttığı görülür. Bunlarda tefekkürün bilgi birikimiyle yoğunlaşarak hikmete dönüştüğü görülür. Bu anlayışı yansıtan en iyi örnek Nabi'nin (öl.1712) kasesidir. Nabi'nin eseri Osmanlı entellektüellerinin günlük hayatla, dış dünyayla kurduğu münasebetleri ifade ederken kullandığı kelimelerin çoğunluğunu kapsar. Bunun yanında tekke tasavvuf erbabının yazdıklarında ise ortak terminolojinin yanı sıra, halkın dini konulardaki kelime ve

kavram dağarcığını da buluruz. Bu tevhidlerde düşüncenin yerini gönül. tefekürün yerini derin bir teslimiyet alır.

Bütün olarak tevhidler, geçmiş kuşakların Allah'ın birliği ve büyüklüğü hakkındaki duygu ve düşüncelerini yansıtmakla birlikte şiirimizin ve dini hayatın ilişki ve açılımlarına dair çeşitli ipuçlarını da taşıyan örneklerdir." 40

TEZKİRE

İslam edebiyatlarında din, tasavvuf, sanat, bilim, edebiyat vb. alanlardaki ünlü kişilerin yaşam öykülerinin toplandığı yapıtların genel adı "tezkire"dir. Bunlardan şairleri içerenlere tezkiretü's-şuarâ ya da kezkire-i şuara, din ulularının yaşam öykülerinin içerenlere tezkiretü'l-evliyâ, hattatları anlatanlara tezkiretü'l-hattatin, bilginleri konu alanlara tezkire-i ilmiye, bazı Halvetiye tarikatı şeyhlerinden söz edenlere tezkiretü'l Halvetiye, müzikçileri konu alanlara tezkire-i musikişinâsân denir.⁴¹

Kaynakları tabakat kitaplarına dayanan tezkireler ilk kez İran edebiyatında ortaya çıkmıştır. İran edebiyatındaki Devletşah Tezkiresi (ö11495), Cami'nin (ö1.1492) Baharistanı, Çağatay edebiyatındaki Ali Şir Nevai'nin Mecalisü'n-Nefais'i Türk tezkirecilerine örnek olmuştur. Türk edebiyatındaki şuara tezkirelerini asırlarına göre şöyle sıralayabiliriz:

XVI. Asır

1- Sehi Bey (öl. 1548) Hest-Bihişt

Tezkiresine kısa bir girişle başlayan Sehi Bey, eserini Baharistan ve Mecalisü'n-Nefais gibi sekiztabaka halinde düzenlenmiştir. Bu sekiz tabaka içinde 229 şaire yer ayırmıştır. Dili sadedir. Önce şairler hakkında yüzeysel de olsa bilgi vermiş sonra eserlerinden örnek vermiştir. Bu eser Türk edebiyatının ilk tezkire örneğidir.

2- Latifi (öl.1582) Tezkire-i Şuarâ ve Tabsıra-i Nuzemâ

Türk edebiyatının alfabetik sisteme göre düzenlenen ilk tezkiresidir. Eser bir mukaddime, üç fasıl, bir hatimedden meydana gelmiştir. Birinci bölümde şeyh şairler, ikinci bölümde sultan ve şehzâde şairler, üçüncü bölümde de o güne kadar yaşamış Türkçe şiirleriyle tanınmış şairlere yer verilmiştir. Latifi eserinde 300 şaire yer vermiştir. Bu eser, verdiği bilgilerin doğruluğu, şairleri değerlendirmeleri ve eleştirilerinin isabeti bakımından sonraki tezkirelerden de değerli bir eserdir. Tezkirenin dili sade ve cümleleri kısa ve secilidir.

3- Aşık Çelebi (öl. 1572) Meşairü's-Şuarâ

⁴⁰ Isen, Doç. Dr. Mustafa ve Macit, Muhsin, Türk Edebiyatında Tevhidler. Türk Dinayet Vakfı Yay. Ank. 1992

⁴¹ İpekten, Doç. Dr. Haluk, Atatürk Üniv. Fen-Ed. Fak., Ed. Böl. Ders Notları Erz. 1988

Eser bir giriş bölümüyle başlar. Şair, şiirin günah olmadığını. Hz. Peygamber'in de şiir dinlemekten hoşlandığını belirtir. Alfabetik sistemi ilk düşünen kişi olduğu halde Latifi'nin bu sistemi kendisinden duyarak eserine uyguladığını öğrenince üzölmüş, hatta eserini bir yana bırakmış, ancak yıllar sonra yeniden ele alarak tamamlamıştır. Yazar eserinde XIV, XV, XVI. yüzyıllarda Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan -değişik nüshalara göre- 420-450 kadar şaire yer vermiştir. Bu eser canlı şair portreleri, şairler hakkında verdiği bilgilerin zenginliği açısından daha önceki tezkirelerden başarılıdır.

4- Hasan Çelebi (öl.1604) Tezkiretü's-Şuarâ

Eser bir mukaddime ve üç fasıldan oluşur. 1. fasıl padişahlara ayrılmış, 2. fasılda beş şehzâde şaire yer verilmiş, 3. fasılda da önceki tezkirelerde yer alan ve sonradan yetişen 618 şairden söz edilmiştir. Hasan Çelebi eserinde sevdiklerine ve kendi akrabalarına tarafsız kalamadığı için tenkit edilmiştir.

5- Ahdi (öl.1593) Gülşen-i Şuarâ

Bu eser 1546 yılında yazılan Latifi Tezkiresine zeyl sayılabilir. Ahdi tezkiresine aldığı şairleri aşırı sözlerle övmüştür. Eser bir mukaddime ile ravza adını verdiği dört bölümden meydana gelmiştir. 1. ravzada padişah ve şehzâde 18 şair vardır. 2. ravzada 25 bilim adamı şaire yer vermiş, 3 ravzada sarayda görevli 14 şairi ele almıştır. 4.ravzada Kanuni devrinin 318 şairine yer vermiştir. Eserde toplam 375 şair hakkında bilgi vardır. Eserin dili ağırdır.

6- Beyâni (öl.1599) Tezkire-i Şuarâ

Bu tezkire Hasan Çelebi Tezkiresi'nin kısaltılmış şeklidir. Eserin mukaddimesinde eserin yazılışında karşılaşılan sıkıntılar anlatılmıştır. Tezkire iki bölümdür: 1. bölümde beş padişah, dört şehzâde hakkında , 2. bölümde ise XV. ve XVI. yüzyılda yaşamış 240 şair hakkında bilgi verilmiştir.

7- Gelibolulu Ali (öl.1599) Kühü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı

Kühü'l-Ahbar bir mukaddimedden sonra dört bölümden oluşan bir tarihtir. 1. bölümde dünyanın yaratılışından Hz. Adem'e kadar geçen zaman içinde meydana gelen olaylar, 2. bölümde Hz. Adem'den başlayarak peygamberler, Arap kavmi, Hz. Muhammed, peygamberliği, mucizeleri, Emeviler, Abbasiler, Arap emirleri, bilginler, şeyhler, hakimler anlatılır. 3. bölüm Türk ve Tatar fashı adı altında Türk kavimleri, Oğuzlar, Türk ve Çerkez kölemenleri, Fatimiler, Akkoyunlularve Karakoyunlular, Dulkadirlar ve Osmanlı tarihine ayrılmıştır. Osmanlı devletinin kuruluşundan 1596 yılına kadar geçen olaylar, padişahlar, devlet adamları, şeyhler, bilginler ve şairler hakkında bilgi verilir. Eserin önemli bölümü 4. bölümdür. Bu bölümde 291 şaire yer verilmiştir. Padişah devirleri sonunda o devrin şairleri hakkında verilen bilgiler doğrulukları açısından

önemlidir. Yazar daha önce verilen bilgilerdeki ve şairlerin eserlerindeki yanlışlıkları da düzelterek en doğru bilgiyi vermeye çalışmıştır.

XVII. ASIR

1- Sadık-ı Geylâni (öl.1611-12 ?) Mecmaü'l-havas

Eser "mecma" adı verilen sekiz bölümden oluşur. 1.bölümde Sadıkî'nin çağdaşı olan oniki padişah şair, 2.bölümde yedi şehzâde şair, 3.bölümde saltanat büyüğü on şair, 4.bölümde İran saltanat büyüklerinden yirmi üç şair, 5.bölümde Türk-İran saltanat büyüklerinden onbeş şair oğlu, 6.bölümde sadattan olan otuşbeş şair, 7.bölümde Türkçe, Farsça, Arapça şiir yazan yirmi sekiz Türk şairi, 8.bölümde Sadıkî'nin çağdaşı 202 İran şairi yer almaktadır.

2- Riyazi (öl.1644)

Riyazü's Şuarâ

Eser bir mukaddime ve ravza denilen iki bölümden meydana gelmiştir. Mukaddimedede dil ve şiir hakkında bilgi verilmiş. Türkçeyle şiir yazmanın zorluğu belirtilmiş sonra da bu eserin nasıl hazırlandığı anlatılmıştır. Eserin 1. bölümünde sekiz padişah şaire, 2. bölümünde de 366-400 şaire yer verilmiştir.

3- Kafzâde Faizi (öl.1622)

Zübdetü'l-eş'âr

Bu eser tezkireden çok antoloji niteliğinde bir eserdir. Şairlerin eserlerinden çokça örnek verilmiştir. Eserde 514 şair alfabetik olarak yer almaktadır.

4- Rıza (öl.1671)

Tezkire-i Şuarâ

Eserin giriş bölümünde izlenen yol anlatılmış, Sultan İbrahim 10 beyitlik küçük bir mesnevi ile övülmüştür. Eserin "Zikr-i Şuarâ-yı Selâtin-i Mazîyye" başlığı taşıyan birinci bölümünde 9 şair padişaha, 2. bölümünde H. 1000-1050 yılları arasında yetişen 257 şaire yer verilmiştir.

5- Yümmi (öl.1622)

Tezkiretüş Şuarâ

Kafzâde Faizi'nin Zübdetü'l-eş'âr'ı türünde ve ona zeyl olarak yazılmış bu eserde 29 şaire yer verilmiştir. Eser yazarın ölümüyle yarım kalmıştır.

6- Asım (öl.1675)

Zübdetü'l-eş'âr

Kafzâde Faizi'nin "Zübdetü'l-eş'âr"ına Yümmi'den sonra yapılmış ikinci zeyldir. Eserde alfabe sırasına göre dizilmiş 123 şair hakkında kısa bilgi verilmiştir.

7- Güfti (öl. 1677)

Teşrifatüş Şuarâ

Türk edebiyatının mesnevi tarzında yazılmış tek manzum tezkiresidir. Yazar eserinde çağdaş 104 şairi anlatmıştır. Bunlardan 25'i diğer tezkirelerde

yoktur. Güftü ele aldığı şairlerin özürülü zayıf taraflarını anlatarak onları alaya almış, hicvetmiştir.

XVIII. ASIR

1- Mucib (öl. 1727)

Tezkiretü'ş-Şuarâ

Yazar Rıza Tezkiresi'nde bulunan tanınmış şairleri aldığını eseri Riyazi'ye zeyl olarak yazdığını söyler. Bir giriş bölümü ile başlayan eser çok önemli sayılmaz.

2- Safayı (öl.1725)

Tezkire-i Şuarâ

Mukaddimesi özentili bir inşa olan bu eser Rıza Tezkiresi'ne zeyl olarak yazılmıştır. Yazar özellikle Lale devri şairleri hakkında geniş bilgi vermiş. 476 şaire yer verilen bu eserde yazar şairlerin eserlerinden örnekleri özenle seçmiştir.

3- Salim (öl. 1743)

Tezkire-i Şuarâ

Bu eser 1688 ile 1722 yılları arasında ölen şairler hakkında bilgi verir. Eserin başında uzun bir giriş, münacat, tevhid ve na't vardır. Eserin padişahlara ayrılan birinci bölümünde Sultan Ahmed ve Sultan Mustafa'dan söz edilerek şiiirlerinden örnekler verilmiştir. Eserin ikinci bölümünden alfabetik olarak 455 şair hakkında geniş bilgi sunulmuştur.

4- Beliğ (öl.1729-30)

Nuhbetü'l-Âsâr fi Zeyl-i Zübdetü'l-eş'âr

Bu eser Kafzâde Faizi'nin zübdetü'l-eş'âr'ına zeyldir ve onun gibi bir antoloji görünümündedir. Tezkire kısa bir giriş bölümüyle başlar. Sultan III. Ahmed ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın övgüsüyle devam eder. Tezkireye ilk olarak Necib mahlashı Sultan Murat sonra da 409 şair alfabetik olarak alınmıştır. Şairlerin hayatları hakkında bilgi çok kısadır. Şairlerden şiiir örnekleri çoktur.

5- Safvet (öl.?)

Nuhbetü'l-Âsâl fi Fevaidi'l-eş'âr

Bu eser Safayı Tezkiresi'nin özetidir. Tek yazma nüshası bulunan bu eser çok önemli bir eser değildir.

6- Ramiz (öl.1785-86)

Adâb-ı Zurefa

Eser Salim Tezkiresi'ne zeyldir. Eserde yer alan 376 şair hakkında geniş bilgi verilmemiştir. Şairlerden bazılarında örnek şiiir verilmemiş olan bu tezkire Safayı ve Salim tezkirelerinden sonra devri tanıtan önemli bir eser olarak kabul edilir.

7- Silahdarzâde (öl.?)

Tezkire-i Şuarâ

Bu eser Kafzâde Faizi'nin Zübdetü'l-eş'âr'ı tarzındadır. Şairler hakkında çok kısa bilgi veren bir antoloji niteliğindedir.

8- Estrar Dede (öl. 1796-97) Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye
Şeyh Galib Mevlana'dan başlayarak mevlevî şairlerinden beğendiği şiirleri bir deftere yazmış, Estrar Dede'ye vererek şairler hakkında bilgi toplayarak tezkire hazırlamasını istemiştir. Eserde 217 mevlevî şair hakkında geniş bilgi verilmiştir.

9- Akif (öl. ?) Mir'ât-ı Şi'ir
Eser mukaddime, dört bölüm ve bir hatimeden meydana gelir. Eserde 24 şair hakkında bilgi verilmiştir. Eser özentili bir dille yazılmıştır. Sadece Enderun şairlerine yer verildiği için çok aranan bir eser değildir.

XIX. Asır

1- Şefkat (öl.1826-27) Tezkire-i Şuarâ
Kafzâde Faizi'nin Zübdetü'l-eş'âr' ı gibi antoloji niteliğindeki bu tezkirede 125 şaire yer verilmiştir. Eserin dili ağır ve özentilidir.

2- Es'ad Efendi (öl.1848) Bağçe-i Safa-endüz
Salim Tezkiresi'ne zeyl olarak yazılan bu eserde 206 şaire yer verilmiştir. Eksiklikleri olan eserin yazısı zor okunmaktadır.Eserin, yazarının karalaması biçiminde kaldığı anlaşılmaktadır.

3- Arif Hikmet (öl.1859) Tezkire-i Şuarâ
Yazarın karalaması halinde kalan bu eserde 203 şaire yer verilmiştir. Tamamlanmamış olduğu ve şairler hakkında kısa bilgi vermesi nedeniyle önemli bir eser sayılmaz.

4- Fatin (öl. 1866-67) Hatimetü'l-eş'âr
Safayı ve Salim tezkirelerine zeyl olarak yazılan bu eserde 972 şaire yer verilmiştir. Türk edebiyatının en çok şairden söz eden tezkiresidir. Yazar eserinde diğer tezkirecilerden farklı olarak önce şairlerin eserlerinden örnek vermiş, sonra hayatları hakkında bilgi vermiştir.

5- Tevfik (öl. 1859) Mecmuatü'l-teracim
Tek nüshası bulunan bu eserde 542 kişinin hayatları hakkında kısa bilgi verilmiştir. İçinde şair olanlar yanında şair olmayan kişiler de bulunan bu eser düzensizdir.

6- Mehmed Tevfik (öl. 1892) Kâfile-i Şuarâ

Bu eser diğer tezkirelerden yararlanılarak hazırlanmış, "D" harfine kadar olan bölümü on cüz halinde basılmış, geri kalan kısmı kaybolmuştur. Eserde 260 şair hakkında bilgi verilmiştir.

7- Ali Emiri (öl. 1924) Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid

Ali Emiri bu eserini Diyarbakır'la ilgili şairler için düşünmüş, "A-Z" harflerindeki 81 şairi içine alan birinci cildi bastırılmış, geri kalan kısmı bastırılmamıştır.

8- İbnü'l-Emin M. K. İnal (öl.1957) Son Asır Türk Şairleri

Bu eser Fatim Tezkiresine zeyl olarak yazılmıştır. Şairler hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Yazar yakından tanıdıklarıyla ilgili hikaye ve maceraları da anlatmıştır. Eserin 12 cüzü yayımlanmıştır.

VAKAYİ-NÂME

"Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri ve Osmanlılarda tarihsel olayları kronolojik olarak anlatan genellikle yazarın öznel görüş ve gözlemlerini de içeren yapıtlardır. Hükümdarların günlük yaşamlarını anlatan ve saray yazıcılarının tuttuğu notlara dayanan yapıtlara da ruz-nâme ya da vakayi-nâme denirdi. Bu yapıtlar saraydan farklı özerk bilgiler verdikleri için önemlidir.

Edebi, tarihsel, coğrafi, biyografik ve kültürel açılarından büyük önem taşıyan vakayi-nâmelerin en eskileri 13 ve 14. yüzyıllardan kalmadır. Anadolu Selçukluları dönemini anlatan İranlı tarihçi İbn Bibi'nin (13. yy.) "el Evamirü'l-Ala'iyye fî'l-Umuri'l Ala'iyye" adlı eseri önemlidir. Osmalı Devleti tarihini konu alanlar arasında Aşık Paşazâde (öl.1484) "Tevârih-i Al'i Osman" olarak da bilinen "Aşık Paşazâde Tarihi", Tursun Bey'in (15. yy.) "Tarih-i Ebu'l-Feth"i, İdris Bitlisi'nin (öl. 1521) "Heşt Bihişt"i, Karamanlı Mehmed Paşa'nın (öl.1481) "Tevârihü's-Selâtinü'l-Osmaniye" si bu türün önemli örneklerindendir." ⁴²

SÂKİ-NÂME

Sâki-nâmelerin Eski Türk edebiyatının İran edebiyatından alarak kullandığı türlerden biridir. Bu türdeki eserlerde eğlence âlemleri anlatılır. Daha çok da şaraptan, meyhâneden ve sâkiden söz edilir. Şarabın bulunuşu, çeşitleri, kullanılışı ve özellikleri de çeşitli vesilelerle anlatılır. Kısacası şarap ve şarap etrafında teşekkül eden hayat tarzını anlatma bu türdeki eserlerin asıl konusudur.

Sâki-nâmeler divan edebiyatındaki şairlerin birçoğunun yaşama tarzı hakkında bilgi vermesi açısından da ayrıca dikkate değer çalışmalardır. İştret meclislerinin adab ve erkânını, bu toplantıların yardımcı unsurları olan "saz, tanbur, ud, def, çeng, kanun, sürâhi, kadeh, inum, yemekler vb." musiki ve içki

⁴² Anabritanica Ans., Vakayi-nâme Mad C21 s 498-499

aletlerini konu alması ise sâki-nâmeleri folklorik malzemeyi bütün tabiiği içerisinde işleyen eserler olarak karşımıza çıkarır. Yine bu özellikleri ile devrin ahlak kelakkilerini, değer yargılarını, zevklerini ve çağın insanının hayatı yorumlayış tarzının bazen dünyevi bazen de tasavvufi anlamda aksettiren eserlerdir. Şarabı ve şarap meclislerini anlatan sâki-nâmelerin yanında aynı kanuları tasavvufi anlamda ele alıp işleyen sâki-nâmeler de vardır.⁴³

Sâki-nâmelerin ortaya çıkışı oldukça eskidir. Her ne kadar şarap konulu şiirler (hamriyyet) İslâm öncesi Arap edebiyatının önemli bir bölümünü teşkil ediyorsa da sâki-nâmelerin mükemmel bir tür olarak doğuşu çok sonraları İran'da gerçekleşmiştir. Arap edebiyatındaki, hamriyyet diye bilinen şiirler hiçbir zaman sâki-nâme hüvviyetine girmemiştir. Fakat bu şiirler sâki-nâmeler için uygun bir ortam hazırlamıştır. İslâm öncesinde az çok şarapla ilgili şiirler yazan Araplar İslâm dininin, şarabı yasaklanmasından sonra bu tür şiirler yazmaya ara verirler. Emevi ve Abbasi dönemlerinde bu tarz şiirler ilgi görüp çoğalmaya başlar. Arap edebiyatında bu konuda yazılmış en önemli eser Şemseddin Muhammed b. Hasan b. Ali b. Osman en-Nâcevi (öl. 1455) 'nin " Halbetü'l-Kumeyt" (şarap tasvirinde birbiriyle yarışa girenler) adlı eseridir. Eserin en mühim özelliği kendisinden sonra gerek İran gerekse Türk edebiyatında, bu sahada yazılmış birçok esere kaynaklık etmiş olmasıdır.

Arap edebiyatında olduğu gibi Fars edebiyatında da şaraba, şarap meclislerine önem verildiği görülür: "Bâde, mey, mül" kelimelerini sık kullanan Acemler İslâm medeniyeti dairesine girdikten sonra tutum değiştirmişler veya mecazi olarak tasavvufi anlamda şarabı işleyen manzumeler kaleme almışlardır.⁴⁴

⁴³ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Sâki-nâme maddesi, c. VII s.433

⁴⁴ Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Sâki-nâme maddesi, c. VII s.434

